

Silvo Grmovšek

Diplomiral je iz filozofije in sociologije kulture na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Delal je kot novinar, objavljaj časopisne članke in prispevke za revije in zbornike. Zadnjih petnajst let dela kot bibliotekar v Knjižnici Velenje. Na strokovnem področju je med drugim oblikoval domoznansko zbirko in digitalno domoznansko zbirko, študijsko zbirko referenčnih del s področja humanistike in družboslovja ter zbirko starejših tiskov. Piše prispevke in knjižne ocene predvsem s področja domoznanstva, ki so bili objavljeni v različnih zbornikih in revijah (Šaleški razgledi, Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino, zborniki Dvignjeni zastor, Perspektiva sove, Knjižnice na Šaleškem, zGodbe Velenja itd.). Je tudi urednik revije Šaleški razgledi in član uredništva spletne izdaje Šaleškega biografskega leksikona.

**OPOZICIJA V ŠALEŠKI DOLINI
V PRVIH LETIH PO DRUGI
SVETOVNI VOJNI**

V ozadju začetne evforije zaradi konca druge svetovne vojne, revolucionarnega zanosa in graditeljskega elana pri obnovi porušene in zaradi vojnega pustošenja obubožane nove Jugoslavije je nastajal teror. Revolucionarni mlini so mleli telesa, duhove in eksistence pravih in namišljenih razrednih sovražnikov in imperialističnih agentov. Razlike med dejstvi in ideološkimi konstrukti so bile zelo fluidne, odvisne od naključij in interesov tedanjega duha časa, ki je zapovedoval revolucionarno pravovernost stalinističnega tipa. Razre-

dni boj in revolucionarna praksa sta gnetli družbo, družbena razmerja in družbene sloje v povsem novo zmes. V imenu uresničevanja obljub o svobodi, enakosti in bratstvu ter pravičnejši družbi je morala biti preteklost brisana, zgodovinski in kulturni čas se je pričel šteti na novo. Revolucionarni jakobinizem, ki je tlel med vojno, se je razplamtel in v njegovem ognju so goreli pravi in namišljeni razredni sovražniki. Po resoluciji Informbiroja leta 1948 pa je revolucija pričela organizirano žreti tudi lastne otroke.

Predvsem zaradi mednarodnih obvez iz sporazuma Tito-Šubašić je bil v Jugoslaviji prva leta po drugi svetovni vojni sicer formalno obnovljen večstrankarski politični sistem, ki pa po merilih tudi tedanjih standardov meščanske demokracije v praksi nikoli ni zaživel. Večstrankarski sistem in obstoječo obliko politične demokracije je nadomestila Ljudska fronta kot koalicija vseh množičnih organizacij, ki so dejansko bile partijska transmisija. Vanjo je bil vključen tudi del meščanskih strank, ki pa so morale sprejeti program Ljudske fronte. Ta je bil že od samega pričetka kopija programa Komunistične partije Jugoslavije, sprva neformalno, leta 1949, ko je na svojem kongresu Ljudska fronta sprejela program Partije, pa tudi formalno. Takrat ni bilo več razlogov za sprenevedanje o večstrankarski naravi Ljudske fronte, vključenost meščanskih strank vanje ni imela več nobenega smisla in te stranke so prenehale obstajati. Podobna usoda je doletela tudi tiste meščanske stranke, ki so poskušale delovati zunaj Ljudske fronte. Zaradi pritiska nad njimi na prvih povojnih volitvah te stranke niso sodelovale, obračun Partije z njimi pa je bil dokončan še pred obračunom z opozicijo v Ljudski fronti leta 1949, ko ta tudi formalno postane partijska transmisija. Od tega leta razen Cerkve ni bilo več nobene oblike organizirane opozicije.

Po resoluciji Informbiroja in sporu s Kominformom leta 1948 je jugoslovansko vodstvo pričelo opuščati staliniistični model socializma in iskati svojo pot. Del vodstva, z drugim človekom Jugoslavije in kasnejšim najbolj znanim disidentom Milovanom Đilasom na čelu, je jugoslovansko

pot v socializem videl v večji stopnji demokracije, ki je previdno in negotovo stopicala korak ali dva naprej, nato pa korak nazaj. V začetku 50. let prejšnjega stoletja je prišlo do postopne ločitve od stalinizma, vladajoča ideologija se je odmaknila tudi od leninizma in pričela iskati navdih pri izvirnih delih Karla Marxa. V tem je iskati tudi izvor koncepta samoupravljanja, ki je bil zakonsko sprejet leta 1953 in je skupaj z družbeno lastnino postal normativni temelj nove jugoslovanske ureditve, ki se je poslovila od državnega socializma. Te spremembe so zahtevale tudi drugačno in bolj demokratično Partijo, ki se je sicer preimenovala v Zvezo komunistov Jugoslavije, vendar se je ta proces končal leta 1953, še preden se je dobro začel. Kljub temu je bila tlakovana pot k socialno pravični družbi in poskusom reševanja nasprotij med kapitalom in delom meglena, končna cilja jugoslovanske poti v socializem odmiranje države in brezrazredna družba pa je prekrila še bolj gosta megla.

Zavestni sovražniki ali opozicija za sebe

Povrnimo se v drugo polovico 40. let prejšnjega stoletja. Revolucionarne spremembe družbe pod vodstvom Komunistične partije Jugoslavije so izključevale katerokoli drugo stranko ali politično skupino z realno družbeno močjo in so zahtevale (tudi med komunisti) popolno predanost tedanji izbiri stalinistične poti v socializem. Bila je ničelna toleranca tudi do neznatnih odstopanj od vladajoče ideologije. Zato je bilo veliko pravih ali namišljenih sovražnikov oz. reakcije (kot so jih tedaj imenovali) socialistične Jugoslavije¹.

¹ Dejstvo je, da je bila Jugoslavija neposredno po koncu druge svetovne vojne v zelo kočljivih notranjih in zunanjepolitičnih razmerah. Nevarnosti spopada z zahodnimi zavezniki je po sporu s Stalinom sledilo pričakovanje vojaškega vdora Sovjetske zveze, delno pa so stabilnost notranjepolitičnih razmer vse do pričetka 50. let prejšnjega stoletja ogrožale protikomunistične oborožene skupine, največkrat povezane s politično emigracijo iz tujine. Te skupine po oceni britanskega vojaškega atašeya v Beogradu J. R. S. Clarka niso bile neka večja nevarnost: v poročilu britanskemu vojnemu ministrstvu je leta 1946 ocenil, da do upora ne bo prišlo, »

Če ostanemo pri organizirani politični opoziciji, je bila ob omenjenih poskusih delovanja znotraj in zunaj frontnih političnih skupin in meščanskih političnih strank edino opaznejše opozicijsko gibanje neposredno po vojni v Sloveniji t. i. Nagodetova skupina, ki je izhajala iz Stare pravde in se je v začetku druge svetovne vojne pridružila Osvobodilni fronti. Z njo se je med vojno razšla zaradi dominantne vloge Komunistične partije Slovenije in programskih razlik. Po vojni so v pripravi na prve volitve leta 1945 poskušali vzpostaviti delovanje opozicijskih strank, pri čemer so bili aretirani, med drugim obtoženi za vohunsko dejavnost in bili v montiranem političnem procesu obsojeni. Trije obtoženi, med njimi tudi Črtomir Nagode, so bili obsojeni na smrt s streljanjem, preostali pa na visoke zaporne kazni s prisilnim delom in odvzemom državljskih pravic. Drugi pripadnik opozicije Edvard Kocbek je neuspešno poskušal politično delovati znotraj Ljudske fronte, vsak poskus njegovega povezovanja in delovanja z njegovo krščanskosocialistično skupino je slovensko partijsko vodstvo preprečilo, z njim pa je obračunalo leta 1952.²

ker je opozicija neorganizirana, Titove sile pa so premočne. »*Titova armada, ki jo pitajo s propagando, mora verjeti v obstoj pravega sovražnika v svojem okolju, opozicija, ki se noče sprijazniti s svojim popolnim političnim polomom, pa si daje poguma s tem, da verjame, da neke velika četniška vojska komaj čaka priložnost, da krene skupaj z Veliko Britanijo in Ameriko na pohod za osvoboditev Evrope izpod komunizma*« (Čoh Mateja, *Za svobodo, kralja in domovino: ilegalne skupine v Sloveniji med letoma 1945 in 1952*, Ljubljana, Študijski center za narodno spravo, 2010, str. 81) (dalje: Čoh, 2010).

Kot bomo v nadaljevanju videli, so enako iluzijo o Matjaževi vojski, ki da bo kmalu skupaj z angleško in ameriško vojsko pregnala komunizem iz Slovenije, imeli tudi pripadniki šaleških ilegalnih oboroženih skupin v letih neposredno po koncu druge svetovne vojne.

- ² Božo Repe, *Politična alternativa v Sloveniji (in Jugoslaviji) po 2. svetovni vojni; partijska in izvenpartijska opozicija*. V: *Povojna zgodovina na Slovenskem*: zbornik referatov in razprave s simpozija, ki je bil 10. marca 1992 v Koroškem pokrajinskem muzeju v Slovenj Gradcu, Slovenj Gradec, Koroški pokrajinski muzej, 1992, str. 13.

Nezavedni sovražniki ali opozicija po sebi

Jugoslovansko politično vodstvo je sovražnike razdelilo v dve skupini. V prvi so bili zunanji sovražniki, najprej so to bile zahodne kapitalistične države, po sporu z Informbirojem pa tudi vse države vzhodnega bloka na čelu s Sovjetsko zvezo. V drugi skupini so bili zavestni in nezavedni notranji sovražniki. Med zavestne nasprotnike so bili uvrščeni pripadniki duhovščine, podjetniki, premožnejši obrtniki, veliki kmetje in tisti, ki so se zavzemali za večstrankarski politični sistem. Med njimi so bili nekdanji sodelavci okupatorja, agenti zahodnih držav, ki so poskušali oblikovati legalno opozicijo. Ti naj bi bili smrtni sovražniki nove Jugoslavije, ki jih ni mogoče spreobrniti, zato se jih je bilo treba znebiti. Nezavedni sovražniki pa so izhajali iz kmečkega in delavskega prebivalstva, ki jim je nova družbena ureditev prinesla emancipacijo in koristi, nasprotniki pa so postali zaradi nevednosti in indoktrinacije.³

Pri tej delitvi je jugoslovansko politično vodstvo verjetno nehote izhajalo iz duha Marxove opredelitve delavskega razreda kot razreda po sebi in razreda za sebe. Proletariat po sebi je brez minimuma razredne zavesti, ne zaveda se torej svoje vloge razreda mezdnih delavcev, zato je zgolj delavski razred v objektivnem pomenu besede. Delavski razred za sebe pa se zaveda svojega razrednega položaja znotraj konflikta med kapitalom in delom, zato ima aktivno vlogo v razrednem boju.

Organizirana in artikulirana politična opozicija, ki je znotraj ali zunaj Ljudske fronte poskušala delovati po pravilih večstrankarskega sistema je, kot smo to zgoraj prikazali, bila onemogočena, nekateri njeni pripadniki so končali v zaporu. Imeli so zavest o svojem položaju in političnih ciljih, zato so bili opozicija za sebe. Preostali sovražniki nove Jugoslavije ali reakcionarni elementi, kot so jih imenovali v tedanjem žargonu, pa so bili opozicija po sebi. Za to je bilo

³ Mateja Jeraj, *Slovenke na prehodu v socializem*, Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije, 2005, str. [189]-190 (dalje: Jeraj, 2005)

dovolj zgolj to, da so imeli premoženje, ki jih je uvrstilo med kulake ali pa med buržoazijo.

Represija v prvih povojnih letih je bila usklajena z nastajajočim pravnim redom in pravno prakso, ki sta bila po sovjetskem vzoru instrumentalizirana v sistem revolucionarnega sodstva. Vzpostavljeno je bilo leta 1945, sodišča pa so, kot je leta 1948 zapisal tedanji predsednik celjskega okrožnega sodišča, *»borbeni organ, ki se mora boriti zoper razredne sovražnike«*.⁴ Sodišča so množično izvajala politične in zrežirane sodne procese, katerih žrtve so bili kmetje, industrialci, obrtniki, trgovci, duhovniki ipd. Na tisoče jih je bilo obsojenih v obdobju od 1945 do 1951, vsako leto je bilo okoli tisoč novih obsojencev, po letu 1951 pa je njihovo število pričelo upadati. Nekaj zaslug za to ima postopno uveljavljanje načela neodvisnosti sodstva, predvsem pa dejstvo, da je bila dosežena razlastitev kapitalističnega razreda, kar je bil prvi najpomembnejši cilj diktature proletariata. Z zaplembami, agrarno reformo in nacionalizacijo so torej premožnejši družbeni sloji ostali brez premoženja, zato ni bilo več razlogov za to, da bi se revolucionarna sodišča z njimi še ukvarjala.⁵

Opozicija v Šaleški dolini v drugi polovici štiridesetih let prejšnjega stoletja

Opozicijo v najširšem pomenu razumemo kot nasprotovanje vladi ali vladajočemu sloju. Ob takem razumevanju imamo opraviti ne le z organizirano politično opozicijo, ampak tudi z vsemi vrstami nasprotovanja vladajoči oblasti, od ilegalnih oboroženih skupin do individualnega nasprotovanja in pasivnega odpora vladajoči politiki. Velik del opozicije je ustvarila sama vladajoča politika z razlastitvijo podjetnikov, premožnejših obrtnikov in velikih kmetov. Ta družbeni sloj je postal opozicijski predvsem zato, ker je imel premoženje.

⁴ Milko Mikola, *Sodni procesi na Celjskem: 1944–1951*, Celje, Zgodovinski arhiv, 1995, str. 105 (dalje: Mikola, 1995).

⁵ Mikola, 1995, str. 1–2.

Zato je v nadaljevanju prikazanih nekaj primerov političnih procesov proti tem »zavestnim sovražnikom ljudstva«. Večji del prispevka pa je namenjen dvema ilegalnima oboroženima skupinama, ki sta delno predstavljali skrajni revolt in upor tukajšnje kmečke opozicije.

Kako je bilo z individualnim aktivnim in pasivnim odporom, je v večji meri ostala skrivnost. Posredno je odgovor dostopen s sodnimi procesi, na katerih so sodili delavcem za sabotažo, omenjena je tudi razrešitev sodnika na šoštanjskem okrajnem sodišču, ker ni sodil po tedanji partijski liniji. Predpostavljamo, da opozicije v kulturi ni bilo, Šaleška dolina namreč takrat ni premogla neke kritične mase intelektualcev, ki bi lahko kaj takega spočela.

Represija v novi Jugoslaviji je bila vseobsežna in je segala do zadnje pore družbe; kot smo videli, je tudi povsem zaprla prostor za kakršnokoli politično opozicijo. Razumljivo je, da ni bilo nič drugače tudi v Šaleški dolini. Zato ne moremo govoriti o kakršnikoli organizirani opoziciji niti v prvih letih po vojni (z že omenjeno izjemo dveh oboroženih ilegalnih skupin) niti kasneje, vse do druge polovice osemdesetih let. Takrat pa je onesnaževanje šoštanske termoelektrarne sprožilo civilnodružbeni upor, ki se je najprej manifestiral v pisanju Vaneta Gošnika in Petra Rezmanca v seriji kolumn z naslovom Dvignjeni zastor v velenjskem tedniku Naš čas. Njun angažma je sčasoma imel vse širše družbene učinke: rezultat civilnodružbenega pohoda skozi institucije in velikih ekoloških demonstracij v Velenju leta 1987 je bila namestitve čistilnih naprav na dimnike šoštanske termoelektrarne. Vendar to ni tema tega prispevka, zato se povrnimo v leta neposredno po koncu druge svetovne vojne.

Izobraženega in v upravNOPolitičnih rečeh usposobljenega kadra takrat v Šaleški dolini ni bilo, po pričevanjih so se razmere pričele postopoma izboljševati po letu 1947.⁶ Lokalna oblast je bila v rokah neukih in neveščih, predpostavljamo lahko, da so to v prevratnih razmerah, ko se nova oblast šele

⁶ Jože Hudales starejši, ustni vir.

vzpostavlja, idealni pogoji za represijo in oblastno samovoljo, ki ji je bila meja zgolj nebo. Če že ni bilo organizirane opozicije in je bilo nasprotovanje režimu omejeno na zasebnost domov ali pa prikriti pasivni odpor, je Partija poskrbela, da je tudi odsotnost opozicijskega delovanja postala kriminalizirana. Dovolj je bilo le lastništvo nad premoženjem, ki je zamikalo tedanjo oblast. Kako je bilo to videti na lokalni ravni, ilustrirajmo z nekaterimi od številnih (političnih) procesov, katerih žrtve so bili ljudje iz Šaleške doline. Pri tem se v celoti opiramo na diplomsko nalogo Darje Goršek z naslovom Povojni sodni procesi na Okrajnem sodišču v Šoštanju v letih 1945–52.

Zadnjo senco dvoma o tem, ali je tudi šoštanjsko Okrajno sodišče organ revolucionarnega sodstva je odpravil predsednik tega sodišča Miran Topolovec v enem od poročil iz leta 1948, ki jih je redno pošiljal Okrajnemu ljudskemu odboru Šoštanj. *»Pred novo ljudsko oblastjo sta predvsem dve pomembni nalogi, in sicer nova ljudska oblast mora prvič zatreti one manjšinske elemente, ki se trdovratno borijo proti novi družbeni ureditvi ter hočejo na vse načine zavirati razvoj, ne kažejo pa nikake volje do poboljšanja oziroma do preusmeritve. S temi elementi bo država stalno v borbi, dokler jih ne bo uničila, dokler ne bo odpravila družbi nevarnih kaznivih dejanj, ki so še posledica staromiselnih reakcionarne vzgoje in kapitalistične obkolitve. Po drugi strani pa ima oblast opravka s poedinci, ki ne korakajo vzporedno z množicami in zavestno ali nezavestno zavirajo razvoj mlade, ljudske države. [...] Te poedince hoče naša oblast prevzgojiti ter jim s potrpežljivim pojasnjevanjem odpreti oči. [...] Pri obeh načinih borbe proti staremu, torej pri uporabi sile kakor tudi metode prepričevanja, sodelujejo skupno z organi ljudske oblasti tudi sodišča.«*⁷ Med sodniki, ki so bili ujeti v primežu Partije in Uprave državne varnosti, hkrati pa so bili podrejeni javnim tožilcem, so bili tudi taki, ki so poskušali

⁷ Goršek Darja, *Povojni sodni procesi na okrajnem sodišču v Šoštanju v letih 1945–52*, Ljubljana, [D. Goršek], 1999, str. 7 (dalje: Goršek, 1999).

soditi nepristransko. Vendar so končali kot šoštanjski sodnik Anton Vičič, ki so ga leta 1946 na predlog Darinke Šterbenk odpoklicali na prvem zasedanju šaleško-savinjskega okraja, ker se menda ni izkazal kot »ljudski sodnik« zlasti v postopkih proti črnoborzijancem in špekulantom⁸. V duhu staliniistične dogme o razlastitvi kapitalističnega razreda kot prvem koraku v socializem, pri čemer so bila v praksi merila, kdo sodi v ta razred, povsem ohlapna, so na udaru šoštanjskega sodišča bili večji kmetje, trgovci ter industrialci in obrtniki.

V skladu s politično direktivo, ki je leta 1949 zahtevala oster boj proti špekulantom, je bilo ob koncu štiridesetih let prejšnjega stoletja tudi na šoštanjskem sodišču obsojenih največ kmetov, t. i. kulakov. Kazni so bile drastične, najpogosteje se je sojenje končalo z zaplenbo premoženja. Alojz Lempl, Antonija Lempl in Zalika Lempl naj bi kmete odvrčali od vključitve v kmetijske obdelovalne zadruge, sodišče jih je spoznalo za družbeno nevarne in obsodilo na tri leta zapor in zaplenbo celotnega premoženja. V drugem primeru gre za Karla Čoparja, ki naj bi se poskušal izogniti obvezni oddaji pridelkov, zato ga je sodišče obsodilo na eno leto in en mesec odvzema prostosti ter zaplenbo celotnega premoženja – s cinično pripombo, da bo zaplenjeno premoženje v izdatnejši meri služilo interesom skupnosti. Marija Satler iz Lokovice, ki je bila označena za »kmetico iz vrste kulakov«, je bila obtožena, da svojega posestva ni v celoti obdelala, da davka ni v celoti poravnala, obtožena pa je bila tudi javnega blatenja oblasti in njenih ukrepov. Kaznovana je bila z odvzemom premoženja in državljskih pravic ter s trinajstimi meseci zapor s prisilnim delom. Včasih pa niso bili kaznovani le kmetje, ampak tudi izterjevalci. Tako je bil Anton Skornšek kot uslužbenec odkupne uprave Okrajnega

⁸ Goršek, 1999, str. 8.

Sodnike, ki so po mnenju oblasti izrekli premile kazni, so običajno ostro napadli tudi v časopisih in jih javno ožigosali. Vsi sodniki, ne glede na njihovo kaznovavno prakso, pa so bili deležni prevzgoje, študirati so morali marksizem in leninizem ter se seznanjati s sovjetskim sodnim sistemom in kazenskim pravom (Mikola, 1995, str. 109–110).

ljudskega odbora iz Šoštanja obtožen, da je dovolil kmetu Antonu Pozniču zakol 180 kg težkega prašiča na črno, ki bi ga sicer moral oddati odkupni upravi. Uslužbenec je bil obsojen na pet mesecev zapora.⁹

Podobna usoda kot kmete je doletela tudi trgovce, obrtnike in industrialce. Leta 1946 je bil »zaradi zločinstva po zakonu o zatiranju nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže« obsojen trgovec Jože Kovačič iz Velenja. Javni tožilec Ludvik Matoh ga je obtožil, da je *»v nameri kopičenja in prikrivanja ter odtegnitve blaga iz prometa prikrival in opustil obvezno prijavo 821 metrov manufakturnega blaga [...] S tem je obtoženec skušal doseči nesorazmerno imovinsko korist na škodo ljudskih interesov, v nevarnost pa je spravljal tudi hitro in pravilno poslovanje državnega gospodarstva«*.¹⁰ Obsojen je bil na štiri leta zapora s prisilnim delom in zaplembo celotne trgovine.

Doktrina stalinistične poti v socializem je zahtevala takojšnjo razlastitev lastnikov industrijskih podjetij in obrtnikov, kar je bilo v Sloveniji s konfiskacijo uresničeno že v letih 1945 in 1946. Takrat so z zaplembami in političnimi procesi na civilnih in tudi vojaških sodiščih razlastili večino slovenskih zasebnih podjetij in tako zaplenili obsojencem njihova industrijska podjetja pred pričetkom nacionalizacije. Zato lastniki niso imeli pravice do odškodnine, hkrati pa so bili pred javnostjo diskreditirani kot narodni sovražniki.¹¹ Na Šaleškem je bila najbolj izstopajoč primer zaplemba šoštanjskega podjetja Tovarna usnja Franz Woschnagg in sinovi, ki je bilo zdaleč največje podjetje na tem območju. Proces proti lastnikom, članom družine Vošnjak, je potekal na vojaškem sodišču v Celju. Čeprav je sodišče deklarativno upoštevalo olajševalne okoliščine, med drugim, da so obtoženi aktivno sodelovali s partizani, se je zaradi članstva obtoženih v Kulturbundu odločilo za zaplembo šoštanjske tovarne usnja,

⁹ Goršek, 1999, str. 14.

¹⁰ Goršek, 1999, str. 16.

¹¹ Mikola, 1995, str. 118.

ki je bila največja tovrstna tovarna v Jugoslaviji. Preostala podjetja, ki so bila večinoma v lasti jugoslovanskih državljanov nemške narodnosti, so bila prav tako zaplenjena, vendar mimo sodnega postopka. Tako je lesnopredelovalni podjetji Hermana Golla iz Velenja in Ivana Detička iz Pesja, Parno žago in tovarno sodov Hauke in Stroinigg, šoštanjsko podjetje za proizvodnjo lesne volne Hans Smautz in vsa preostala industrijska podjetja in obrtniške delavnice brez sodnega postopka in brez možnosti pritožbe zaplenila okrajna zaplembna komisija v Šoštanju, ki je bila pristojna za zaplembo nemškega premoženja.¹²

Individualni pasivni odpor do novega režima je posredno mogoče ugotoviti na osnovi sodb delavcem zaradi gospodarske sabotaže. Največ teh procesov je bilo v obdobju planskega gospodarstva od leta 1947 do 1952. Na okrajnem sodišču v Šoštanju je tedaj bilo sedemnajst procesov proti delavcem, v devetih primerih so bili obsojeni po zakonu o zatiranju nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže. Pri odmeri kazni je sodišče razlikovalo med malomarnim in namernim dejanjem obtožencev, v primeru slednjega so bile kazni veliko ostrejšje.

Kot smo omenili, je bila katoliška cerkev edina večja in organizirana opozicija, ki jo je režim uvrščal med najpomembnejše »zavestne nasprotnike«, kar se je kazalo tudi na politično motiviranih procesih proti duhovnikom. Nekaj manjših procesov je bilo tudi v Šoštanju, vsi večji s tega območja pa so potekali na okrožnem sodišču v Celju. V Šoštanju je bilo šest procesov proti duhovnikom, ki so bili obtoženi, da so upravi za dohodke pri OLO Šoštanj prijavili manj osebnih dohodkov, kot so jih v resnici imeli. Obsojeni so bili na nekaj mesecev zapor in denarno kazen. Čeprav gre za manjše prekrške in kazni, tudi v tem primeru sodišče ni opustilo ideološke retorike ob izreku kazni: »... *ni slučaj, da ravno obtoženec kot duhovnik tak pravilen odnos zanemari, ko je že iz dejanja razvidno, da stremi za oškodovanjem države, za*

¹² Goršek, 1999, str. 18.

zavajanjem državnih organov v zmoto, čeprav se s tem okoristi le za malenkosten znesek. To prikazuje obtoženca v oni luči, kot so že prikazani številni člani protiljudskega klera, ki z vsemi silami in na raznovrstne načine delajo na slabitvi moči naše socialistične skupnosti ter na jemanju ugleda in avtoritete našim oblastnim in političnim organom».¹³

Razmere v Šaleški dolini neposredno po koncu vojne

Zadnji preostanki oboroženih skupin umikajoče se nemške vojske in domačih kolaborantov so se po deželi klatile še po uradnem koncu vojne. Še julija 1945 se je potikala po Štajerskem skupina ustašev, manjšo skupino njenih pripadnikov so avgusta 1945 opazili na Graški gori, junija 1945 pa je Narodna milica na Paškem Kozjaku razorožila sedem ustašev. Na tem območju je prišlo do spopada z ustaškimi skupinami, pri čemer so ustaši ubili tri ljudi. Ustaške skupine so se na Štajerskem zadrževale še avgusta. Prihajale so s Hrvaškega in pri nas ropale in napadale ali pa so ropale spotoma, med vračanjem iz Avstrije na Hrvaško. Oktobra 1945 je večina oboroženih skupin na Štajerskem prenehala delovati, razdrobile so se in se umaknile čez mejo, nekateri pripadniki pa so se zadrževali v okolici svojih domov.

Izjema je bila skupina partizanskega dezerterja Štefana Poklača, po domače Urha, ki je delovala predvsem v okolici Velenja in Šoštanja. Poklačevo skupino je sestavljalo 10 do 12 domačinov, oboroženih z brzostrelkami in pištolami. Med njimi so bili Poklačev brat Ivan, Edvard Meža s Konovega in brata Ludvik in Franc Ovčjak. »V začetku avgusta (1945, op. S. G.) se je skupina zadrževala med Velenjem in Vitanjem. Skupino so opisali kot zelo nasilno, sestavljeno iz ‚domačih izdajalcev in naših dezertarjev‘, oboroženo z lahkim avtomatskim orožjem. Grozili so družinam partizanov, da se jim bodo maščevali in požgali domove. Zbirali so tudi podatke o

¹³ Goršek, 1999, str. 23.

partizanski vojski.»¹⁴ Skupina je agitirala za monarhijo, bila pa je aktivna tudi v oboroženih spopadih. Tako so sodelovali pri napadu na tovorni vlak, nanj so streljali z mitraljezom in zmetali več ročnih bomb, spopadli so se s stražarji posestva Pavlinc pri Selah, kjer je bila živina, ki so jo oblasti zaplenile Poklačevim staršem, med drugim so napadli tudi neko posest v Hudinji. V spopadih z enotami Jugoslovanske armade so ubili nekaj vojakov, med begom pa se je Poklačevi skupini septembra 1945 pridružila celotna družina Ovčjak iz Bevc pri Velenju, skupaj z ženskami in otroki. Po napadu Narodne milice iz Vitanja se je skupina razpršila, njeni člani pa so se zadrževali v bunkerjih in na domovih na Paškem Kozjaku. V začetku novembra 1945 se je po poročanju KNOJ-a skupina prebila na avstrijsko Koroško, menda pa je še vzdrževala zveze z območjem okoli Bevc.¹⁵

Še preden so poražene kolaborantske vojaške enote v celoti prešle mejo Jugoslavije ali pa končale v ujetništvu, so se med njihovimi pripadniki že oblikovale nove protikomunistične skupine. Neposredno po koncu vojne so v Avstriji in Nemčiji jugoslovanski politični emigranti ustanovili organizacijo, ki so jo po njenem vodilnem organu pogosto imenovali Nacionalni komite kraljevine Jugoslavije. Za operativno vodenje vojaških, obveščevalnih, diverzantskih in politično propagandnih dejavnosti proti novi Jugoslaviji je bil ustanovljen Glavni obveščevalni center v Avstriji, ki je v Sloveniji organiziral obveščevalne terenske organizacije in pripravljaj infrastrukturo za ilegalne oborožene skupine. Na območju Slovenije so te skupine med politično emigracijo poimenovali slovenska vojska v sestavi jugoslovanske kraljeve vojske v domovini, v literaturi in dokumentih Uprave državne varnosti pa se je uveljavil naziv Matjaževa vojska¹⁶.

¹⁴ Premk Martin, *Matjaževa vojska 1945-1950*, Ljubljana, Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 2005, str. 101 (dalje: Premk, 2005).

¹⁵ Premk, 2005, str. 101.

¹⁶ Matjaževa vojska je aluzija na legendo o kralju Matjažu, ki spi pod Peco, ko se bo prebudil pa bo pregnal s sveta krivico. Sicer pa se naziv Matjaževa vojska med ljudmi na Šaleškem ni prijel, kajti tukajšnje oborožene ilegalne »

Poleg tega naziva so se pripadniki na terenu predstavljali kot Križarji, Vojska Kristusa kralja, Vojska kralja Petra ipd. Ob koncu leta 1945 so se te oborožene skupine, ki so v posamični skupini šteje povprečno od štiri do petnajst članov zadrževale na Štajerskem (med drugim na Paškem Kozjaku), v Prekmurju, na Dolenjskem in Notranjskem. Tiste skupine, ki niso bile uničene, so se v zimskih mesecih umaknile v Avstrijo ali pa so se potuhnile. Spomladi 1947 so se vrnile v Slovenijo, od koder so se jim pridružile še nekatere nove. Tudi naslednjo pomlad so oborožene skupine izvajale oborožene napade, rope in umore, vendar je njihovo število upadlo, zato so se ukvarjale predvsem z organiziranjem obveščevalne dejavnosti in ustanavljanjem novih oboroženih skupin. V drugi polovici leta 1949 je dejavnost ilegalnih oboroženih skupin usahnila. Položaj Jugoslavije se je po resoluciji Informbiroja v hladni vojni spremenil, Amerika jo je podprla v konfliktu s Sovjetsko zvezo, zato je ukinila Matjažovo gibanje skupaj z jugoslovanskim emigrantskim Glavnim obveščevalnim centrom v Avstriji.¹⁷

Nastajale so tudi manjše skupine, ki niso bile povezane z jugoslovansko politično emigracijo v Avstriji, sestavljene pa so bile iz skrivačev, ki se med vojno niso želeli opredeliti za nobeno stran. Med temi skupinami pa so bili tudi dezertarji, kriminalci, sčasoma tudi kmetje, ki so se z orožjem uprli kolektivizaciji, prisilnim odkupom in drugim represivnim ukrepom komunistične oblasti na vasi. Na Šaleškem sta delovali dve taki oboroženi ilegalni skupini, o čemer več v nadaljevanju.

skupine so imenovali križarji. »V vojaškem pogledu se je za ilegalne oborožene skupine v Sloveniji uveljavilo ime Matjaževa vojska, na Hrvaškem križarji, v Srbiji pa so delovale z imenom Ravnogorci« (Čoh, 2010, str. 83). V tem prispevku uporabljamo med ljudmi uveljavljeni termin križarji kot sinonim za Matjažovo vojsko.

¹⁷ Marković, Dragan, Milovanović, Nikola, Rebić, Đuro, *Bojevniki za mir*, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1984.

Ilegalne oborožene skupine v Šaleški dolini od leta 1946 do 1950

V literaturi sta med skupinami, ki sta nastali v okviru Matjaževega gibanja v Sloveniji, predstavljeni tudi šaleška Poklačeva oborožena ilegalna skupina in prav tako šaleška Požarjeva skupina v delu Mateje Čoh – Za svobodo, kralja in domovino: ilegalne skupine v Sloveniji med letoma 1945 in 1952, ter Martina Premka Matjaževa vojska 1945-1950. Najbolj izčrpno je Požarjevo skupino raziskovala Veronika Kodrun v diplomski nalogi z naslovom Požarjeva skupina: križarsko – kmečki upor ali udbovska provokacija in v članku z istim naslovom in spremenjenim priimkom avtoric.¹⁸ Naloga je nastala leta 1999, večina akterjev je takrat še živela, zato je avtorica ob arhivskem gradivu uporabila tudi obsežna pričevanja neposrednih protagonistov. Pri predstavitvi skupine Franca Požarja se opiramo na njeno nalogo in arhivsko gradivo, pri predstavitvi Poklačeve skupine pa predvsem na arhivsko gradivo in v manjši meri na omenjeni deli Mateje Čoh in Martina Premka.

Poklačevi "desperadosi" iz Šaleka

Vodja skupine je bil Štefan Poklač iz Šaleka pri Velenju, po domače Urh, v skupini pa sta bila še njegov brat dvojček Ivan Poklač in Edvard Meža s Konovega pri Velenju. Vsi trije so bili oboroženi z nemškimi brzostrelkami z nekaj nabojniki streliva, s pištolami in ročnimi bombami.

Brata sta se leta 1944 pridružila partizanom, Štefan Urh je bil komandir čete v Tomšičevi brigadi 14. divizije. Večkrat je zapustil svojo enoto, medtem ko se je zadrževala v okolici Velenja, zato mu je grozila aretacija, izognil pa se ji je tako, da je dezertiral skupaj z bratom in Edvardom Mežo.

¹⁸ Veronika Kodrun, *Požarjeva skupina: križarsko kmečki upor ali udbovska provokacija*, Maribor, [V. Kodrun], 1999 (dalje: Kodrun, 1999); Veronika Podkrižnik, *Požarjeva skupina – križarsko kmečki upor ali udbovska provokacija*. V: *Koroški zbornik*, št. 3, 2001, str. 94–111.

Takrat je še kot deset- do dvanajstčlanska skupina pričela izvajati oborožene roparske, ustrahovalne in propagandne akcije za kraljevo vojsko. Nekaj teh akcij neposredno po koncu vojne smo omenili: prvo zimo po osvoboditvi se je umaknila v Avstrijo, od koder se je kot tričlanska skupina leta 1946 občasno vračala v Slovenijo. Vmes sta bila neposredno po koncu vojne Štefan Urh in Edvard Meža ujeta in zaprta v celjskem zaporu, od koder sta pobegnila. Veliko bolj dejavna je bila skupina leta 1947, med drugim so napadli obmejno karavlo na Strelčevem vrhu pri gori Olševi, sicer pa so vlamljali v zadruge in med kmeti agitirali za Matjažovo vojsko, proti komunizmu in za monarhijo. Skupina ni imela stikov z emigrantskimi obveščevalnimi centri v Avstriji. Člani skupine so se pri kmetih ustavljali ponoči, običajno zaradi preskrbe s hrano in agitacije. Pozimi so bili skriti v bunkerjih ali pa so se umaknili v Avstrijo.

Kljub široki mreži agentov in informatorjev, intenzivnim preiskavam in zasliševanjem kmetov udba¹⁹ pri lovu na Poklače ni bila uspešna. Leta 1948 je ob ilegalnem prehodu meje enota Jugoslovanske armade ustrelila Ivana Poklača in od takrat sta preostala člana Poklačeva skupine prenehala z akcijami. Štefan Poklač se je zaposlil v Celovcu pri Hermannu Gollu, bivšem jugoslovanskem državljanu nemške narodnosti, ki je bil lastnik lesnopredelovalnega podjetja v Velenju. Po koncu vojne je Goll zbežal v tujino – kot smo zgoraj omenili, je bilo njegovo velenjsko podjetje zaplenjeno, v Avstriji je ustanovil novo, ki se je prav tako ukvarjalo s predelavo in prodajo lesa.²⁰

¹⁹ UDB-a je splošno sprejeta kratica za jugoslovansko tajno politično policijo, ki je bila ustanovljena leta 1946. Kratica je nastala iz srbskega oz. hrvaškega uradnega imena »Uprava državne bezbednosti«, slovensko uradno poimenovanje pa je UDV, Uprava državne varnosti. Zaradi razširjene uporabe neslovenskega imena bomo v nadaljevanju uporabljali udomačeno pogovorno rabo termin »udba«. Med drugim je vodila boj proti oboroženim ilegalnim skupinam, pri čemer je imela na voljo Narodno milico (NM) in Korpus narodne obrambe Jugoslavije (KNOJ).

²⁰ SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač, Poročila in ukrepi, str. 1.

IZVLEČEK IZ MATERIALA

Celje, dne 30/5-1961

za POKLAČ Štefana - Cm 25301 za POKLAČ Ivana - Cm 28207

POKLAČ Štefan izhaja iz kmečke družine. V bivši Jugoslaviji je delal kot rudar v rudniku Velenje in doma na posestvu. Med vojno se je v začetku leta 1944 priključil NOV skupno z bratom Ivanom in sta bila v Tomšičevi brigadi do jeseni 1944. Takrat sta iz NOV desertirala in se skrivala v okolici doma vse do osvoboditve. Naredila sta nekaj akcij kot skrivača. Koncem maja 1945 sta se povezala z OVCJAK Ludvikom in njegovim bratom Francem iz Bevc pri Velenju ter MEŽAR Edom in so ustanovili skupino bande, ki je pod vodstvom POKLAČ Štefana v tamkajšnji okolici takoj prišla z roparskimi napadi in oboroženimi akcijami. Sami so se nazivali "križarska vojska". V spopadih z enotami JLA, ki so jih zasledovale so ubili nekaj vojakov. V jeseni 1945 se jim je pridružila celotna družina OVCJAK Franca iz Bevc, katera je še isti mesec skupno s celotno bando prešla preko meje v Avstrijo. Poklačeva banda se je še do leta 1948 večkrat vračala iz Avstrije v Jugoslavijo in vršila razne akcije. V letu 1948 je bil POKLAČ Ivan, ko je skupno z ostalo bando prišel iz Avstrije v Jugoslavijo na meji v spopadu z edinicami JLA ubit. Ostali pripadniki te bande pa so se pasivizirali in ni bilo več beležiti od leta 1948 njihovih akcij. OVCJAKI so se izselili v Argentino, dočim se je POKLAČ Štefan zaposlil pri GALL Hermanu, ki se je bavil s predelavo in prodajo lesa v Celovcu in Grazu, kateri je bil med vojno v Velenju, a je pobegnil kot Volksdeutscher. Pri njem je še sedaj zaposlen. V Avstriji se je tudi poročil s Slovenko, ki je ravno tako emigrirala in še sedaj živi v Celovcu.

Dne 30/12-1948 mu je bilo z odločbo Minata odvzeto državljanstvo FLR. Njegova mati je bila pri njem še dvakrat na obisku. Ožji sorodniki so bili od leta 1948 do 1952 preseljeni na Kočevsko.

Prepisala
Mira Gaspari

Operativni uslužbenec
Rudi Zugač

P.s. Ostali material je razviden v mapi Cm 25301 Poklač Štefana

*Izveček iz dosjeja Poklač (Arhiv Republike Slovenije,
SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač, Izveček iz materiala,
mapa Poročila in ukrepi, str. 1)*

Skupina je imela razmeroma razvejano mrežo podpor-
nikov, proces proti njim je bil oktobra leta 1947 na okrožnem
sodišču v Celju. Obsojeni so bili od nekaj mesecev do pet-
najst let zopora s prisilnim delom, nekateri tudi na izgubo
državlјanskih pravic, enemu pa so zaplenili premoženje. Ob-
sojeni so bili: Štefan Sešel²¹, kmet iz Črno ve, Alojz Hribar,

²¹ V udbovskih poročilih, zapisniku zaslišanja in literaturi je začetna črka priimka Štefana in njegovih sorodnikov zapisana kot šumnik, torej Sešel. V resnici je njihov priimek Sešel. Protislovje se najbolj očitno pokaže v zapisniku zaslišanja Štefana Šesla, v katerem je njegov priimek dosledno zapisan kot Sešel, sam pa se na vsaki strani zapisnika podpisuje kot Sešel.

mali posestnik iz Črnove, Andrej Baloh, mizarski pomočnik iz Črnove, Mihael Brecelj, kmet iz Črnove, Antonija Sešel, kmetica iz Črnove, Martina Sešel, hči Štefana in Antonije Sešel iz Črnove, Marija Hribar, gospodinja iz Črnove, Jože Krajnc, kmet s Tolstega vrha, Ignac Plazovnik, kmečki sin iz Razborce na Pohorju, Ana Oder, gospodinja iz Velike Mislinje, Jože Legner, kmečki sin iz Št. Vida nad Valdekom, Ana Jovan, gospodinja iz Št. Janža pri Velenju, Alojz Jovan, krojač iz Št. Janža pri Velenju, Anica Hribar, kmečka hči iz Črnove, Andrej Osonkar, delavec iz Razborce na Pohorju, Franc Trnjek, delavec iz Razborce na Pohorju, Alojz Jovan iz Janškovega sela in Rozalija Pocajt, gostilničarka iz Velenja.

Lov na fantomske Poklače

V ozadju teh nekaj najbolj značilnih dejstev o nastanku, življenju in koncu Poklačeve skupine je cel spekter usod konkretnih ljudi, so družbena razmerja tistega časa in prostora v mejnih pogojih, ki so proizvedla ekstremna ravnanja. Pripovedujemo tako o solidarnosti in prijateljstvu kot tudi o izdaji in sovraštvu, nasilju, lažeh, prevarah in izsiljevanju, o ujetosti ljudi med dvema mlinskima kamnoma, junaštvu in strahopetnosti, zločinu in kazni, o življenju in smrti. Nena zadnje pripovedujemo tudi o metodah politične policije, ki je imela v rokah neizmerno oblast in jo je brez zadržkov uporabljala. Na drugi strani pa govorimo o grožnjah Poklačev kmetom, da bo izdaja maščevana. Za dokaz, kako resne so te grožnje, so kmetje pred skupino morali podpisati izjavo, ki so jo imenovali smrtna pogodba, ta pa je določala, da bo izdaja kaznovana s smrtjo.

Čas dogajanja je od začetka oktobra 1946 do prvih zimskih mesecev leta 1948. Prizorišče dogajanja je območje, na katerem se je skrivala, ropala in umikala Poklačeva oborožena skupina. Po tedanji udbini administrativni organizacijski delitvi se je to dogajalo na sektorjih Graška gora, ki je sodila pod udbovski okraj Mozirje, Paški Kozjak iz okraja Celje okolica, Tolsti vrh, Velika Mislinja, Komisija in Raz-

MINISTRSTVO ZA NOTRANJE ZADEVE FILII
Oddelček uprave državne varnosti
za mariborsko okrajno
St. 462/Cu/F
2.10.46
Predsednik skupina "Vasl".

H 600346

MINISTRSTVO ZA NOTRANJE ZADEVE FILII
Uprava državne varnosti
za Ljubljano
St. 496/Bud
3.8.46

UDB za Slovenijo
-II. odsek-

Ljubljana.

V zadnjem mesečnem poročilu smo izpustili poročilo o skupini Vasil, ki se kreta po prevaljskem okraju to je Pohorski predel. Poročilo je izostalo valed tega, ~~kjer~~ je prejšnji pooblaščenec A. Z i g a r t Konrada, kateri dela v skupini Vasil popolnoma zamemari, nismo o tej skupini imeli nobenega izsledka. Novemu pooblaščenцу A. ni predal na vezi, pač pa samo njegovo ime. Tov. pooblaščenec ni pred dogotkom, ki ga smo navajali z A. dobil kontakt. Celjska UDB nam je sporočila, da se kreta na njih teritoriju skupina Poklač. Pri med sebojnem pregledu smo ugotovili, da je skupina Vasil, katero smo obdelovali mi, istovetna skupini Poklač. Poklačevo skupino se je zacelo obdelovati skupno z UDE okrožja Celje. Dne 24.9.1946. je skupina Vasil poslala bandita S o v i n e k-a preko M e z e Gite iz Valenja in preko V a s l e z Sv. Rida pri Vuzenici do nasega A. Z i g a r t Konrada, da ga isti spravi čez mejo. A. je takoj iskal stik z našim pooblaščencom, ker pa ni poznal nobenega se je povezal z obveščevalnim oficirjem III. pograničnega pododseka. Po dogovoru je A. pripeljal bandita S a v i n e k-a na mejo, kjer je bil skupno z njim zajet. Radi takojšnjega priznanja bandita o vsem kar je delal on in skupina ter, povedal kje se nahaja banda, napravil stab bataljona na cesti za obkolitev vseh his, ki jih je navedel bandit in v katerih naj bi bila banda. Bandit S o v i n e k bi moral pred napadom KNOJ-a pregledati vse hise tako, da bi lahko napravili napad tam, kjer bi banda dejansko bila. Pregledali so vec his, povsod pa so prisli prepozno. Po dveh dneh brez uspešnih operacij se je obveščevalni oficir KNOJ-a povezal z celjsko UDB. Na rednem kontaktu z A. se je vso stvar ponovno razmotirvalo in ugotovilo sledece: A. je kljub temu da je obvestil pododsek ustrezal na tem, da pred izvedbo ukrepa obvesti in najde organa UDB iz pooblaščenstva. To pa je zabil komandant z motivacijo, da ni treba iskati z UDB vezo, da UDB itak prepozno reagira in ukrepa. Radi tega smo uredili na stasu pogranične brigade, da se komandanta primerno prime in kaznuje radi nepravilnega postopka. Bandit S a v i n e k je bil po celjski UDB verbovan. Dobil je legendo s katero naj se pri bandi izgovori čez, da je udaril vojaka /- straza po glavi in usel-. Pozitivno pri vsem tem je to, da nas A. Z i g a r t Konrad ni dekonspiriral, ker smo ugotovili, da S a v i n e k po verbovanju ni govoril kmetom pri katerih je ze bil, da je bil zajet skupno z Z i g a r t-om. Smimo, da bi A. Savinek lahko imel pri vsem tem uspeh, ker se je dekonspiriral a tem, lko je pregledoval hise skupno z vojsko, kjer naj bi se banda zadrževala. Dne 28.9.1946. je pooblaščenec odšel v Valenja, kjer se je nahajala tudi UDB Celje radi medsebojnega sodelovanja pri unicenju skupine Vasil - Poklač, istocasno so takoj prekinili operacije, kateri je KNOJ se vedno vrtil. Napravil se je sledeci nacrt: A. Z i g a r t Konradu se je dalo nalogo, da takoj odide v ilegalno z motivacijo, da se boji izdaje od strani S o v i n e k-a, ki je bil zajet.

V tem poročilu mariborska udba spozna, da je ilegalna oborožena skupina Vasil v resnici skupina Poklač (Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač. Izvleček iz materiala, mapa Poročila in ukrepi, str. 2)

borca iz okraja Prevalje. Občasno se je območje gibanja Poklačeve skupine podaljšalo čez Pohorje vse do udbovskega okraja Slovenske Konjice. »Avtentičnost« dogajanja v tem

omejenem času in prostoru zagotavljajo dokumenti udbe iz Arhiva Republike Slovenije, ki so shranjeni v škatli z naslovom Banda Poklač.²²

Prvo udbino poročilo iz mape z naslovom Poročila in ukrepi opisuje, kako je udba inscenirala, da sta podpornika Poklačev Gita Meža iz Velenja in neki Vasl iz Sv. Vida pri Vuzenici v dobri veri poslala nekega A. Savineka do tajnega sodelavca udbe Konrada Žigarta, ki se je izdajal za pristaša Poklačev. Na meji so oba aretirali, na zaslišanju je A. Savinek izdal bivališče Poklačev. Vojska in udba sta dva dni prečesavali tisto območje, vendar, kot piše v poročilu, zaradi operativnih napak akcija ni uspela in Poklačev niso našli. Poizkusili so z rezervnim načrtom, skrivni sodelavec udbe Konrad Žigart je s pretvezo, da se boji izdaje ujetega A. Savineka, odšel v ilegalo in se tako poskušal približati Poklačem. Vendar tudi to ni bilo uspešno.

Agent iz prevaljske udbe je sporočil podatke o tem, da so Poklači na Razborci pri Slovenj Gradcu od kmetice Marije Borovnik (po domače Kučej) kupili vola, zahajali so tudi k tamkajšnjemu kmetu Francu Jeromlu, stike pa so imeli še s Konradom Kozikarjem in sekretarjem odbora Osvobodilne fronte v Razgorci Ivanom Tropicom. Udba se je takoj lotila dela in je, kot piše v poročilu, »verbovala« (spačenka od srbsko hrvaške besede vrbovanje, ki pomeni novačenje, rekrutiranje, v našem kontekstu pa običajno prisilno pridobivanje ovaduhov) nekaj bližnjih sorodnikov omenjenih podpornikov Poklačev. Njihovo kooperativnost so preverjali z drugo skupino udbinih ovaduhov. Načrt je bil, da če jim na tem območju ne bo uspelo postaviti agenturne mreže, bodo s pomočjo enot Knoja Poklače pregnali na območje Paškega Kozjaka, Pake, Šaleka in Št. Ilja, ki je bilo dobro pokrito z udbovskimi informatorji.

V začetku januarja 1947 so velenjski udbovci sporočili, da so videli Poklače v nekem grabnu v bližini Pake, kjer

²² SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač

so si od Marije Kovač izposodili lonec za kuhanje. Marijo in njeno hčer Antonijo so zaslišali, pri čemer je hči morala podpisati izjavo o sodelovanju z udbo.

Udba je prejela informacije o bivanju Poklačev na Pohorju, med Komisijo, Veliko Mislinjo, Razborco in Tolstim vrhom. Zadrževali so se pri Rudolfu Založniku, ki je tudi moral podpisati izjavo o sodelovanju z udbo. Med zaslišanjem je priznal, da je od matere člana Poklačeve skupine Edite Meža izvedel, da imajo Poklači skrivališče na Tolstem vrhu. Mati je iskala stik s sinom Edijem Mežo, ker ga je želela pregovoriti, naj se preda oblastem.

Iz celjskega, mozirskega in prevaljskega sedeža udbe so se dogovorili o bolj usklajenem lovu na Poklače. Vsem podpornikom Poklačev, ki jih je udba pridobila za sodelovanje, so dali tinkturo uspavala, ki naj bi ga ob obisku Poklačev le-tem nasuli v pijačo.

Kot je zapisano v poročilu, so udbinega sposobnega agenta A. Kreka pripravili, da se pod krinko pripadnika uničene ilegalne prevaljske skupine SAKO Poklačem poskuša približati. Njihovim podpornikom in tudi samim Poklačem bi natvezil, da je pred aretacijo zbežal skupaj še z dvema članoma omenjene skupine, ki se skrivata v bližini meje, in se želel pridružiti Poklačem. Agent se je napolnil k Poklačevim podpornikom na Razborci, kjer pa ni nič opravil. V zvezi s to spodletelo akcijo je v poročilu zapisano, da so Poklačevi podporniki zviti, kar še posebej velja za kmeta Rozmana, p. d. Ložnica, ki je sorodnik Poklačevih. Nekemu drugemu agentu se je sicer uspelo lažno predstaviti in prepričati, da se želi pridružiti križarjem, kmet Kotnik na Razborci ga je skrival nekaj dni, vendar agentu ni uspelo o Poklačih zvedeti ničesar.

Očitno so ti spodleteli poskusi, da bi se približali Poklačem in jih zajeli, spodbudili samokritiko udbovskega majorja, ki je zapisal, da je »*Po vsestranskem podrobnem pregledovanju in studiranju agenturnih, preiskovalnih materialov, ki jih poseduje pooblaščenstvo Prevalje, Celje okolica in Mozirje, ugotavljam, da je agenturna obdelava Poklačeve bande šolski primer tipičnih agenturno-operativnih grešk naših*

operativcev v njihovem dosedanjem delu. Karakterističen je primer neurejenosti vseh posedujočih materialov, podatkov, kar je imelo za posledico neizkoriščanje dragocenih podatkov za ukrepanje, mnogo primerov malomarnega opuščanja in nevzdrževanja pravilnih zvez z agenturo, ki je imela razne zveze, zaupanje pri samem Poklaču (primer agent Rajko, kateremu je Poklač poslal 2 pismi in ga vabil na kontakt itd., sedaj kompromitiran, neuporaben). Dejstvo je, da še sedaj ne vedo, koliko članov šteje preostala Poklačeva družina (starši, bratje, sestre itd), prav tako družina Meže Edija.»²³

Na Razborci je udba aretirala vse štiri Rozmanove, družini Jeromel in očeta ter sina iz družine Založnik, ki so jih sumili, da so Poklačevi podporniki. Mlajši Založnik je moral podpisati izjavo o »molčečnosti« in se po udbinem ukazu napotiti do skrivnega bunkerja križarske trojke, kjer pa ni našel sledi za njimi. Pregarjanci so bili med tem v pripravljenosti na napad in obkoljenje križarjev. Del enot bi napadel iz Šaleka proti Paškemu Kozjaku in Pohorju, drugi del iz Dravske doline proti Pohorju, cilj pa je bil Razborca.

V poročilu iz 26. marca 1947 je suhoparna zabeležka, da so izselili (na Kočevsko, op. S. G.) družini Poklač in Meža iz Šaleka. Temu sledi ocena, da je »*politični efekt naših izvršenih operacij v vsakem pogledu pozitiven. Naši ljudje to odobravajo in razlagajo te naše ukrepe kot nujnost ukrepanja naše ljudske oblasti*«. ²⁴ S prisilno izselitvijo je udba zagrozila vsem, ki podpirajo Poklače.

Udba je aretirala šestčlansko družino Dedič in Milko Friškovec iz Šaleka ter Matevža Špegla, ki so ga določili za »vrbovanje«.

Tudi tokrat je udba uporabila običajen postopek in je k sodelovanju prisilila ženo peka iz Velenja Cecilijo Čede, prijateljico in zaupnico gostilničarke Rozalije Pocajt iz Šaleka, ki jo udba sumi, da vzdržuje stike s Poklači.

²³ SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač, mapa Poročila in ukrepi, str. 10.

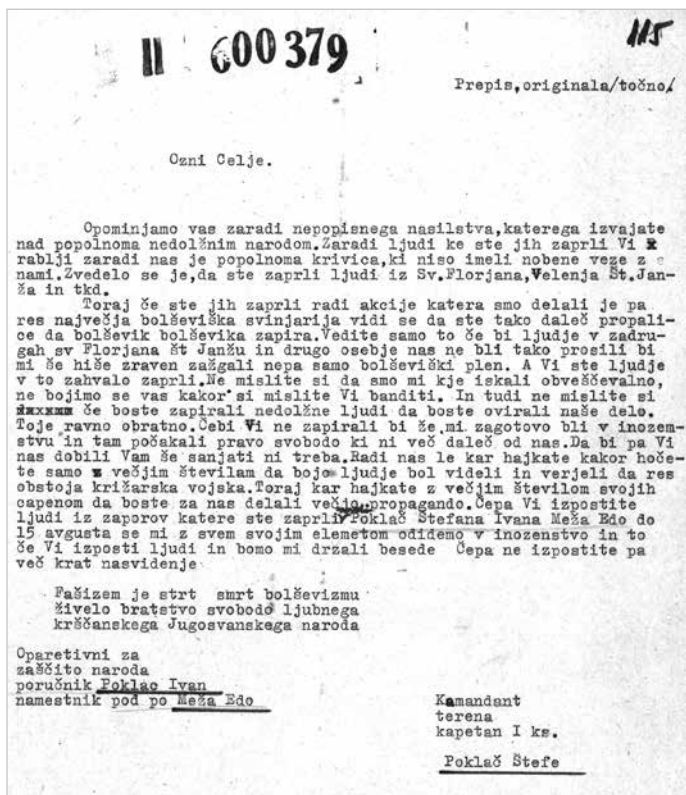
²⁴ SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač, mapa Poročila in ukrepi, str. 10.

Aretirala je tudi Marico Friškovec, ki je zaupnica Jožefe Germ, p. d. Jastrovnikove, iz Bevč, dekleta člana križarske trojke Edvarda Meže. Marica Friškovec, ki je sestra aretirane Milke Friškovec, je priznala, da so se Poklači in Ovčjaki skrivali v bunkerju pri njihovi domačiji, da jim je dajala hrano in je vedela, da so se Poklači septembra 1946 zadrževali pri Špeglu iz Lipja.

Na območju Doliča in Paškega Kozjaka so aretirali sedem kmetov, osumljenih stikov z ustreljenim križarjem Jožefom Hriberškom, domnevnim članom Poklačeve skupine²⁵. Med akcijo so ujeli govorice, da tisti fantje, ki so zdaj rekrutirani, ne bodo šli v jugoslovansko armado, kajti režim bo kmalu padel.

10. maja 1947 so Poklači okoli desete ure zvečer oropali zadrugo v Št. Janžu, pobrali so vse cigarete, nekaj sladkorja in konzerv, ter 15 tisoč dinarjev, preostalo blago pa so razmetali. Vdrli so tudi v pisarno krajevnega ljudskega odbora, v kateri so uničili pisalni stroj, streljali v strop in raztrosili lističe s propagando za kraljevo vojsko. Po končani akciji so spotoma srečali Franca Grila, dali so mu cigarete in propagandno gradivo ter mu zabičali, da pred šesto uro zjutraj ne sme obvestiti oblasti. Kljub temu je bil Gril že ob 23. uri na postaji narodne milice v Dobrni, od koder so nemudoma obvestili dežurnega oficirja na celjski udbi, ki pa je ukrepal šele zjutraj. Sledil je že znani scenarij lova na Poklače: štiri skupine udbovcev (vsaka je imela spremstvo petih vojakov Knoja) so prečesale območje od Velenja do Slovenskih Konjic, cilj je bil križarsko skupino pregnati na »agenturno dobro pokrito območje Razborce«, vendar je bilo tudi tokrat brez uspeha.

²⁵ Jožef Hriberšek je kot član Poklačeve skupine omenjen le v tem poročilu, pred tem in po tem se vseskozi omenja le tričlanska skupina, torej dva brata Poklač in Edi Meža. Občasno v udbinih poročilih sicer omenjajo sum, da obstaja še četrti član, za kar pa niso našli dokazov. Okoliščine smrti Jožefa Hriberška v poročilih niso pojasnjene, omenjeno je le, da je bil likvidiran, kar je v tovrstnih dokumentih običajno izraz za zunajsoodno usmrnitev.

Grozilni in hkrati pogajalski dopis, ki so ga Poklači naslovili na celjsko udbo (Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač, mapa Arhiv bande, str. 115)

Med akcijo sta v nočnih urah dva pripadnika udbe poskušala stopiti v stik s skupino Knojevcev, ki je v zasedi strážila javko v bližini Št. Janža. Izmenjava dogovorjenih gesel očitno ni bila uspešna, prišlo je do streljanja in v prijateljskem ognju je bil en vojak ranjen.

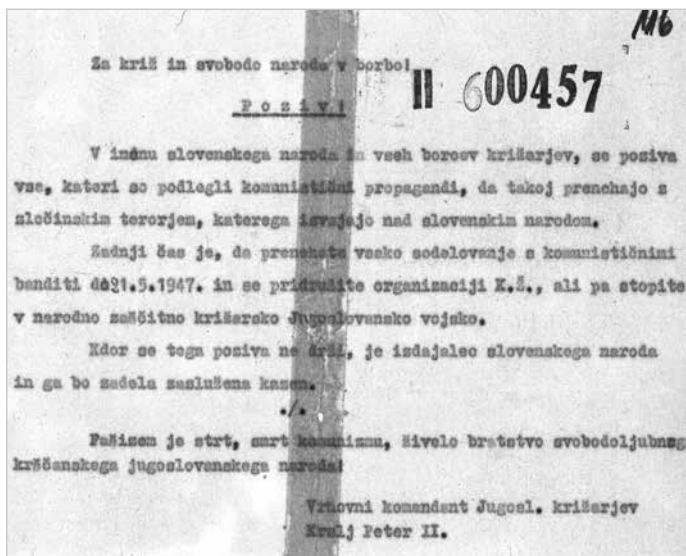
Sestrično Poklačevih bratov Marijo Rozman, ki je živela na Pohorju v Razborci in so jo aretirali skupaj s celotno družino, so v zaporu prisilili na sodelovanje z udbo. Dobila je nalogo pri svojih domačih in preostalih Poklačevih sorodni-

kih v štirinajstih dneh najti sled za križarsko trojko. Določili so tudi javko, na katero je lahko prišla podnevi in ponoči. Iz zapora se je najprej oglasila pri domačih, ki so jih pred tem izpustili iz zapora. Dejala jim je, da doma nima več obstanka, zato gre v dolino k sorodnikom v Vitanje. Udba ji je sledila tri dni, nato je izgubila sled. Sosedo njenih sorodnikov, kjer so se običajno Poklači ustavili pred odhodom na Razborco, je udba zadržala, da jih čez dan nadzoruje, ponoči pa so bili na preži udbovski agenti. Omenjeno poročilo o udbinih načrtih z Marijo Rozman ima datum 15. maj 1947, po tem pa jo prvič in tudi zadnjikrat v poročilu omenijo 1. julija 1947: udbin ovaduh Ludvik Mlinarič je namreč od njene sestre Lojzke zvedel, da je Marija Rozman skočila v vodo in utonila. Lojzka mu je v joku povedala, kako ji je sestra zaupala, da ji je udba zagrozila s smrtjo, če v dveh tednih ne najde Poklačev. Marija je še dejala domačim, kako mora vsak večer na javko, na kateri ji grozijo, da jo bodo razrezali na kose, če ne najde Poklačev. Rekla je, da tega pritiska ne zdrži, zato bo naredila samomor. Prepričevanje domačih, naj tega ne stori, očitno ni zaleglo. Hkrati so na Razborci prisilili Maksa Jelenka, za katerega so zvedeli, da so mu Poklači podarili pištolo, naj v petih dneh najde sledi za Poklači. Medtem so za talce vzeli vso njegovo družino.

2. junija 1947 sta prišla v vas Skomarje na Pohorju dva križarja, ki so ju v poročilu udbe identificirali kot pripadnika Poklačeve skupine; eden od njiju naj bi bil Štefan Poklač. V vasi sta se zadržala štiri ure in jo zapustila okoli polnoči. Obiskala sta vse hiše, pri katerih sta zahtevala jabolčnik in vino, bila sta tudi v zasebni trgovini, kjer sta vzela le tri konzerve. Tako prizanesljiva sta bila, ker je bila trgovina zasebna; če bi bila zadružna, bi jo oropala in razbila, sta dejala. Sicer pa hrane ne potrebujeta, sta povedala, z njo da križarje oskrbujejo Američani in je imajo dovolj. Krojaču sta vzela tri metre blaga za moško obleko, v zameno pa sta mu napisala potrdilo o zasegu. Pri hiši Karla Peškovnika (verjetno Beškovnika, op. S. G.) sta se predstavila kot oznovca in zahtevala, naj jima odprejo vrata. Gospodar je spoznal prevaro, skozi okno je

vrigel bombo, ki pa se je zaradi hribovitega terena skotalila stran od napadalcev in ju ni poškodovala. Po krajšem oboje-stranskem streljanju sta napadalca odšla. Do ostalih prebivalcev sta bila prijazna, vzbujala sta videz, kot da sta si domača z vaščani. Ob sliki kralja Petra II. sta agitirala za kraljevo oziroma križarsko vojsko in napovedovala, da bo čez dva meseca preobrat. Bila sta oborožena z brzostrelko in pištolo, vsak od njiju je imel sedem bomb. Eden od njih je nosil uniformo miličnika, imel je jahalne hlače in škornje, na prsih pa daljnogled. Na ramenih je imel epolete s tremi zvezdami, na rokavu dve široki ravni črti, nad njima pa zlato zvezdo. Nosil je kapo s šiltom in zlatim križem. Na bluzi je bil pod vratom na eni strani križ, na drugi značka, ki je bila podobna esesovski. Njegov pajdaš se je nanj obračal kot na vojaškega starešino s činom kapetana. Seveda je naslednji dan udba zbrala informacije in organizirala lov na križarsko skupino, a tudi tokrat neuspešno.

V okolici Velenja je bila mreža ljudi, ki so nasprotovali oblasti, vodili propagando za križarje, udba pa še ni ugotovila ali imajo te osebe tudi neposredne stike s križarji. Po informacijah velenjske udbovske mreže »so v Velenju ljudje, ki vedo direktno ali indirektno, kje se Poklači zadržujejo.« Med njimi naj bi bila Marija Meh, ki je »zbiralka materiala za bando«. Na skrivaj jo je nadzorovala tajna sodelavka udbe Marica Požar. Po njenih informacijah naj bi somišljenice bande bile še gostilničarka Rozalija Pocajt iz Velenja, šestdesetletna Amalija Gašper in še ena oseba, ki je v udbinem poročila omenjena kot Kolenčeva. Slednji sta menda širili »reakcionarne vesti v korist bande«. Avtor poročila kapetan Tomo ugotavlja, da bi bilo najbolj zanesljivo z grožnjo o odvzemu gostilne pridobiti za sodelovanje z udbo gostilničarko Rozalijo Pocajt. Sodelovanje Marije Meh bi udba lahko zagotovila z grožnjo, da jo bodo izselili, sicer pa bi najprej od nje poskusili dobiti podatke o dr. Mundi, ki naj bi Poklačevo trojko oskrboval s sanitetnim materialom. Agent Matjaž sporoča, da je Alojz Sešel, sin Štefana Sešla, izjavil, da se želi srečati s Poklači, zato da bo šel k neki velenjski družini, od katere bo zvedel kje se nahajajo.

Letaki, ki so jih Poklačevi križarji delili ob svojih akcijah (Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač, mapa Arhiv bande, str. 116)

Na Graški gori in Plešivcu je bila vojaška akcija preiskovanja in zasliševanja prebivalcev. Vaščane so zbrali in jim pojasnili razloge za preiskave ter zagrozili s selitvijo in zaplembo premoženja vsem tistim, ki Poklače podpirajo ali pa jih ne prijavijo oblastem. Avtor poročila predlaga, da bi na šoštanjskem in velenjskem sektorju bivale vojaške enote, ki bi redno patrolirale v Plešivcu in na Graški gori.

Udbovske agente so pod krinko pripadnikov križarjev sprejeli na kmetiji Štefana Šešla, p. d. Povha, iz Črnave pri Št. Janžu. Prepričan, da pomaga križarjem, jih je gospodar nekaj dni hranil in skrival, povedal jim je tudi za šest okoliških kmetov, ki simpatizirajo s križarji. Zaupal jim je tudi, da sta leta 1946 v Poklačevi skupini Trnekova brata in da je enega na Graški gori ubila družina Legnar. Kot je dejal, so se Poklači po ropu v Št. Janžu pri Velenju dva dni skrivali pri njegovih bratih Metulih na Graški gori.

7. julija se je četa štiridesetih vojakov Knoja odpravila na Graško goro. Spotoma se je nekaj mož iz čete ločilo in se ustavilo v Gaberjah (verjetno v Gaberkah, op. S. G.), kjer so se rudarju Ediju Melanšku predstavili kot križarji. Verjel jim je in dejal, da je že od prej naklonjen Matjaževi vojski. Ko so lažni križarji dejali, da potrebujejo vodnika do meje, jih je peljal do kmeta Rajšterja, p. d. Strničnika, vodstvo lažnih križarjev pa je prevzel njegov hlapec.

Enote Knoja so obkolile Graško goro in pričele preiskovati po kmetijah. Med zasliševanjem Dominika Sešla, p. d. Metula, ki je zanikal, da bi imel karkoli s Poklači ali z drugimi križarji, mu je udbovec Peter Pakiž - Čiko grozil, da ga bodo ustrelili. Metula je prisilil, da je pričel kopati lasten grob in je dal poklicati komandirja čete in stražarja. Medtem ko so se dogovarjali, kako od sosedov dobiti obremenilne dokaze, je Dominik izkoristil trenutek njihove nepazljivosti in pričel bežati. Streljali so za njim in ga zasledovali vse do doline, a ga niso ujeli. Med zasledovanjem se je eden od vojakov spotaknil, pri tem sprožil repetirano brzostrelko in se ranil v roko. Metulovo družino so aretirali in jo v Šoštanju zaslišali. Zanikali so, da bi imeli karkoli s Poklači, vse njihove izjave so se do potankosti ujemale. Udba ni imela obremenilnih dokazov, zgolj pričevanje informatorjev, da so bili Poklači 17. junija na Plešivcu, kar pa Metulove ni neposredno obremenjevalo. Pisec poročila ocenjuje, da se Metuli delajo nedolžne in niso iskreni, zato jih ne bodo poskušali pridobiti za sodelovanje, kajti od njih udba ne bi imela nikakršne koristi. Po štirih dneh skrivanja je prišel na postajo Narodne milice v Mislinji Dominik Sešel Metul, ki je nekaj dni prej zbežal knojevcem. Priznal je le, da je Poklačem dal hrano, ker so mu grozili s smrtjo, sicer pa je trdil, da ni bil povezan z njimi. Povedal je, da je zbežal, ker je bil prepričan, da ga bodo knojevci ustrelili. Aretirali so ga in odpeljali v Velenje, od koder so ga nato odpeljali na zaslišanje v Celje.

V poročilu so omenjene tudi govorice, ki so jih prestregli udbini sodelavci. Širil jih je Ivan Port, zaposlen na državni žagi, sicer pa podpornik Poklačev, ki je pred kratkim

prišel iz zapora. Angleži naj bi izpustili večjo skupino ustašev, ki so iz Avstrije prečkali jugoslovansko mejo. Poklači so enega miličnika iz Šoštanja pretepli, drugega pa slekli in nagnali. Na Plešivcu je bilo 600 križarjev, ki so prek neke ženske poslali pismo Krajevnemu ljudskemu odboru Šalek; čez Velenje je šlo 300 križarjev, eni so nosili vojaške, drugi miličniške uniforme, tretji pa so bili v civilnih oblačilih. Piše, da se Poklači borijo za preobrat: tako bo kot v času okupacije, le da se bodo tokrat partizani skrivali pred Američani in Angleži. Pri Mariboru so križarji ustrelili šest partizanskih oficirjev. Omenjena je tudi govorica iz neznanega vira, da oblasti vse bolj pritiskajo na kmete za obvezno oddajo, zato bodo imeli križarji še večjo podporo. Med velenjskimi rudarji pa so ujeli govorico, da je bil na Plešivcu spopad med vojaki in križarji, pri čemer naj bi bilo več knojevcev ranjenih. Govorilo se je tudi, da bo kmalu drugače, da komunisti ne bodo dolgo ostali na oblasti, da so Angleži kot predhodnico poslali v Jugoslavijo Matjaževo vojsko, ki bo pripravila teren za prihod dveh divizij križarske vojske. Avtor poročila kapetan Tomo ugotavlja, da bi Ivana Porta morali aretirati, njegovo družino pa izseliti. Za morebitnega udbinega ovaduha da ni primeren, ker je preveč zakrknjen nasprotnik vladajočega režima.

14. julija 1947 so bili Poklači ponovno v akciji. Tokrat so oropali zadrugo v Št. Florjanu pri Zgornjem Doliču. Po opisu sta bila Štefan Poklač in Edo Meža, ki sta okoli 21. ure močno razbijala po vhodnih vratih, odprla pa sta jima poslovodkinja zadruga Angela Hifler in tajnik Krajevnega ljudskega odbora Franc Šeleh. Na zahtevo roparjev so v zadrugo pripeljali še bivšega trgovca Ivana Hudovernika, ki je stanoval v stavbi, v kateri je zadruga. Vsi trije so morali biti prisotni, dokler Poklača nista končala ropanja. Računovodsko natančno poročilo udbe o naropanem blagu kaže, da sta križarja ukradla pet moških srajc, tri moške majice, dva ženska plašča, moške nogavice, štiriindvajset kosov sukanca, sedem škatel črne kreme za čevlje, petnajst tub zobne paste, štirinajst konzerv, osemindvajset čokolad, štiristo britvic, tri krtače za čevlje, šest pisemskih map, osemsto kosov ciga-

ret Makedonija ter dva tisoč dinarjev. Vse skupaj sta spravila v velik nahrbtnik in po dvajsetih minutah zapustila zadrugo. Na zahtevo poslovodkinje zadruge je Štefan Poklač podpisal potrdilo o ukradenem blagu s pripisom, da je blago ukradel boljševikom. Ko je videl, da je v blagajni le manjša vsota v višini tisoč dinarjev, je od poslovodkinje zahteval pojasnilo o preostalem denarju. Zadovoljil se je z njenim odgovorom, da je denar pri posrednikih, ki nabavljajo blago za zadrugo.

Šele takrat se je predstavil kot križar, navzočim pa dejal, da so varni in nimajo razlogov za strah, kajti križarji ropajo le zadruge, ki morajo propasti. Dejal je, da so na Pohorju ameriški generali in da bo čez dva meseca vse drugače. Na njegovo vprašanje zakaj poteka popis zemljišč, si je sam odgovoril, da zato, ker je vse doma pridelano žito končalo v Rusiji, pri nas pa bomo le še želi, mlatili pa ne bomo več. Spraševal je o tukajšnji domačinki, sicer članici KP, ki pa je bila takrat odsotna. Pred odhodom je zahteval, da naj nihče ne zapusti hiše, prepovedal je prižigati luči in povedal, da so v okolici postavili zasede. Križarja sta se nato napotila k stavbi Krajevnega ljudskega odbora, kjer sta se predstavila kot udbovca iz Slovenskih Konjic. Vrata jima je odprla dekla župnika Micka Podjavoršek in gospodinja Pavla Plavštajn. Poklača sta v pisarni razmetala akte, strgala Titovo sliko in po petih minutah zapustila pisarno. Nato sta vdrla v pisarno za popis zemljišč, kjer sta vse akte zažgala.

Domačini iz Št. Florjana so bili prepričani, da so križarji na poti v dolino postavili zasedo, zato so oblasti o ropu obvestil šele zjutraj naslednji dan. Udba je aretirala tiste, ki so v zadrugi bili priča ropu in vdoru Poklačev v pisarno Krajevnega ljudskega odbora, vključno z župnikom in njegovo deklo ter gospodinjo. Aretirali so jih, ker pristojnih niso pravočasno obvestili o ropu Poklačev in jim niso preprečili vstopa v zadrugo in prostore Krajevnega ljudskega odbora. Aretiranim se je v zaporu pod krinko pridružil udbovski informator z nalogo poročati o njihovih pogovorih, podobno nalogo pa je dobil eden od aretiranih, ki ga je udba prisilila k sodelovanju. Med osumljenimi sta bila na prvem mestu po-

močnik v zadrugi Alojz Zupan, ker je malo pred napadom križarjev zapustil zadrugo in se iz gostilne vrnil po odhodu križarjev, zasliševalcem pa je zatrjeval, da ni nič videl ali slišal. Za drugega osumljenca Ivana Hudovernika so v poročilu zapisali, da je bivši trgovec, zato naj bi bil rop zadruge v njegovem interesu.

Čez slab mesec je sledil nov rop. Tokrat so 7. avgusta 1947 v Zavodnje nad Šoštanjem v večernih urah prišli vsi trije člani Poklačeve skupine. Najprej so se že precej okajeni napotili k nekdanjemu gostilničarju Ivanu Burjaku, pri katerem so zahtevali jabolčnik in žganje. Nato so se odpravili v pisarno Krajevnega ljudskega odbora, iz katere so arhiv odnesli na dvorišče in ga poskušali zažgati, kar pa jim zaradi dežja ni uspelo. Blagajne, kartoteke in seznama zemljišč se niso dotaknili, odnesli so le pisalni stroj. Pred stavbo so streljali v zrak. Pred poslopjem so raztrosili listke, na katerih so bile s svinčnikom napisane parole proti ozni, komunistični partiji, maršalu Titu in Stalinu. V župnišču jim niso odprli vrat, zato so razbili nekaj šip. Vas so zapustili ob dveh zjutraj, vaščanom pa zabičali, naj jih ne prijavijo pred peto uro zjutraj. Prva prijava je bila ob pol osmi uri zjutraj, ko jih je v Šoštanju prijavil vaščan Zavodenj. Ob poldnevu so bili obveščeni, da so ob sedmi uri zjutraj videli Poklače na pohodu od Razborja proti Graški gori.

Sledila je obsežna hajka udbe in Knoja, okrepili so zasede in preiskovanje osumljenih podpornikov križarske trojke, vsako informacijo o njenem gibanju so na terenu preverjali z vojaškimi enotami. Med lovom nanje je v Št. Florjanu nad Mislinjo padel kmet Timperman, gospodarsko poslopje na tej kmetiji pa je zgorelo do tal. Udba je sumila, da je podpornik križarjev, okoliščine njegove smrti pa v poročilu niso pojasnjene.

Po tem, ko se je pokazalo, da je udbin sodelavec pod krinko – »Matjaž«, na katerega so veliko stavili pri lovu na Poklače, v resnici dvojni agent in nanj ne morejo računati, je glavni adut postal Štefan Strahovnik. Pri Poklačih je bil dobro zapisan in je sodil v sam vrh njihovih simpatizerjev

in podpornikov, bil je njihov kurir in vodnik. Udba ga je z izsiljevanjem prisilila v sodelovanje, za talce pa vzela njegove starše, pri čemer je vedela, da je nanje zelo navezan in je pripravljen storiti vse, da jih ne bi kazensko preganjali. Takrat je služil vojsko v Skopju, od koder ga je udba na skrivaj pripeljala domov. Pred tem ga je pripravila na vlogo dezerterja, ki je zbežal iz vojske in zdaj v ilegali išče zvezo za pobeg v Avstrijo. Po tem načrtu naj bi se v Avstriji približal Alojzu Sešlu, sinu Poklačevega podpornika Štefana Sešla. Alojz Sešel je namreč emigriral; v Leobnu je delal v rudniku, po predvidevanjih udbe pa je bil blizu Poklačem in se je z njimi družil, kadar so se umaknili čez mejo. Pisma, ki jih je iz Avstrije pošiljal sestri Ljudmili Sešel in zaprtemu očetu Štefanu, je udba prestrezala, na tekočem je bila tudi s pisanjem Eme Kovač, ki je prav tako živela v Leobnu in je pogosto pisala staršem v Šalek. Iz teh prestreženih pisem je videti, da je bila v Leobnu emigrantska in opozicijska kolonija Velenjčanov oziroma Šalečanov. Ema Kovač zapiše, »da so imeli za praznike cerkev popolnoma polno in da so bili notri v veliki meri zastopani Velenčani«. ²⁶ Pisala je tudi, da jo večkrat obiščejo Poklači in da sta se Velenjčanom v Leobnu pridružila dva nova begunca iz Pesja, Ciril Pistotnik in Martin Hleb. Iz njenega pisanja, ki ga omenja udba, je videti, da so se v Leobnu Velenjčani med seboj družili in bili povezani. Udbovski sodelavec Štefan Strahovnik je med tem ko je iskal zvezo za ilegalni prehod čez mejo, prihajal v stik s Poklačevimi podporniki. O tem je poročal udbi, ne vemo pa, ali je opravil najpomembnejšo nalogo. Ali je kot udbovski sodelavec pod krinko s pomočjo križarskih zvez ilegalno prestopil mejo, prišel v Leoben in se srečal s Štefanom Šešlom in Poklačevo trojko? Udbovska poročila iz arhiva se namreč končajo pred tem, kje pa so končala kasnejša, ni znano. Kakorkoli, zanesljivo je le to, da se v nadaljevanju te zgodbe, z ovaduhom Štefanom Strahovnikom ali brez njega, v lovu za

²⁶ Arhiv Republike Slovenije SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač, mapa Poročila in ukrepi, str. 78.

Poklači ni zgodilo nič prelomnega. Udba jih ni prijela, koliko se jim je približala, ne vemo, kar pa niti ni tako pomembno. Po smrti Ivana Poklača se je leta 1948 skupina namreč sama razpustila, njihov primer pa je končal v arhivu.

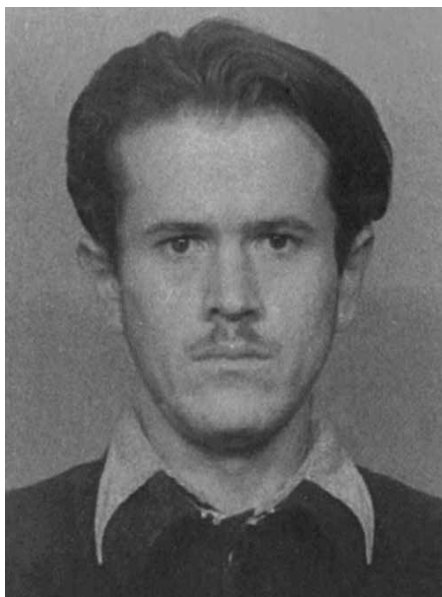
Rašomonijada o skupini Franca Požarja in njenem vodju – ali je skupina udbovski konstrukt, obsodba njenih članov pa posledica montiranega stalinističnega procesa?

Medtem ko o Poklačevi skupini ni nekih posebnih skrivnosti – v drugem obdobju delovanja je imela tri člane, okoliščine njenega nastanka in njeno delovanje sta bili transparentni –, pa je povsem nasprotno s skupino Franca Požarja. Pri tej imamo opraviti s celo vrsto protislovnih interpretacij najbolj osnovnih dejstev. Od tega, ali skupino lahko povežemo z nekaterimi dogodki in osebami pred njeno ustanovitvijo, ali je nastala zaradi revolta kmetov do obvezne oddaje pridelkov in živine in drugih skrajno represivnih ukrepov oblasti na vasi, ali pa je prav vse, od ustanovitve skupine do njenega konca pred strelskim vodom, potekalo pod spretnim režijskim vodstvom udbe. Do tega, kdo pravzaprav je bil Franc Požar, resnični vodja skupine ali udbovski agent?

Skupina je delovala predvsem na šoštanjskem območju (Ravne pri Šoštanju, Bele Vode in Zavodnje) in Razborju. Če drži obtožnica, je imela štirinajst članov; večina med njimi so bili kmetje, ki so bili med vojno v partizanih, pet pa jih je bilo po vojni funkcionarjev v krajevnih ljudskih odborih v Ravnah pri Šoštanju in Razborju. Trije so bili s koroškega območja, od tega dva kmeta iz Zgornjega Razborja – Miha Šumah (po domače Artviga) in Ivan Podkrižnik (p. d. Češnovnik), iz Zgornjega Podgorja pa je bil Jože Andrejc (p. d. Šubelj). Preostalih deset obtožencev, prav tako kmetov, je prihajalo iz tedanjega šoštanjskega okraja, največ jih je bilo iz Raven Pri Šoštanju: Alojz Goršek (p. d. Koc), Franc in Anton Jazbec, Franc Hrastnik (p. d. Epih), Adolf Nahtigal

(p. d. Divjak) in Martin Tajnik (p. d. Vigant). Dva obtoženca, delavec Alojz Stropnik (p. d. Zaverški Drejc) in kmet Ivan Medved, sta bila iz Zavodenj pri Šoštanju. Kmet Anton Sovič (p. d. Gruntič) je bil iz Belih Vod, Ivan Bevičnik (p. d. Florjan) je bil iz Brezij pri Šoštanju. Vodja skupine Franc Požar ni bil domačin, doma je bil iz Sodražice na Dolenjskem, na Štajersko pa je prišel kot komandant 2. bataljona Šercerjeve brigade med pohodom 14. divizije.

Še pred nastankom te skupine naj bi leta 1946 na šoštanjskem območju nastala križarska skupina, ki pa ni bila aktivna. Ustanovil jo je Anton Anže, njena člana pa naj bi bila še Ivan Podkrižnik in Miha Šumah. Naslednje leto naj bi se na tem območju od leta 1947 pri stricu Mihu Šumahu skrival dezerter iz Jugoslovanske armade Franc Šumah iz Raven pri Šoštanju, od leta 1949 pa zaradi kraje živine in črnih zakolov še Franc Laznik. Na tem območju se je nekaj časa skrival tudi pobegli zapornik Jože Gostenčnik iz Razborja, zaprt je bil zaradi vloma v Kmečko zadrugo v Zavodnjah.

*Na fotografiji je
Franc Požar
(Arhiv Republike
Slovenije,
SI AS 1931
MA 214-3
Banda Požar Franc,
mapa Požar Franc,
str. 30)*

Ob koncu leta 1949 je Franc Požar poskušal ilegalno prestopiti mejo, kar pa mu ni uspelo, zato se je zadrževal v vaseh na šoštanjskem območju. Pri tem je tamkajšnje kmete organiziral v ilegalno oboroženo skupino, ki jo je povezal z Ivanom Podkrižnikom in Mihom Šumahom ter z omenjenimi tremi skrivači.

Tako trdi obtožnica, ki je po mnenju Veronike Kodrun²⁷ povezala povsem različne dogodke in osebe, ki se po izjavah prič med seboj niso niti poznale, v eno samo zgodbo z naslovom Požarjeva skupina. Dejstva, ki so jih predstavili vpleteni, pa so povsem drugačna. Dejansko so bili obtoženci in njihovi podporniki nezadovoljni s povojno oblastjo, vendar pa je po njihovih izjavah obtožnica in obsodba članov Požarjeve skupine rezultat udbovske provokacije, s katero je povojna oblast hotela utišati uporne kmete. Glavno vlogo naj bi pri tem kot provokator in udbovski agent odigral Franc Požar²⁸, ki je bil najbolj agilen pri nagovarjanju kmetov k upor in jim pri tem tudi grozil, če so se mu upirali. Za razliko od preostalih obtoženih so njegove izjave tudi na sodišču, na katerem je bil Požar pri obtožbah preostalih članov skupine bil usklajen s tožilstvom, v celoti upoštevali.

Skupina je med drugim bila obtožena, da je načrtovala miniranje mostu čez Pako, železniške proge in predora pri Šoštanju, bila je obtožena tudi tipkanja in razpečevanja letakov s pozivi na upor proti komunistični oblasti in umora po-

²⁷ Kodrun, 1999.

²⁸ Franc Požar je v partizanih naredil spodobno vojaško kariero. Partizanom se je pridružil leta 1942, kot borec se je izkazal, bil je na pohodu XIV. divizije na Štajersko, postal komandant 2. bataljona Šercerjeve brigade, nato pa komandant 1. bataljona Tomšičeve brigade. V povojni razmerah se ni znašel, bil je nekajkrat obsojen in zaprt, zato je bil primeren za izsiljevanje udbe. Po vojni je bil do 1. 1946 v Jugoslovanski armadi, po demobilizaciji je do oktobra delal kor referent prometnega odseka za okraj Slovenke Konjice. Leta 1947 je bil zaradi prevar, tatvine in povzročitve prometne nesreče obsojen na pet let zapor s prisilnim delom, po dveh letih je bil zaradi bolezni pomiloščen. Kmalu nato je bil aretiran zaradi poskusa ilegalnega prehoda čez mejo z Avstrijo. Decembra 1949 je bil na prostosti in tedaj je prišel v okolico Šoštanja.

ODDELEK ZA ZAŠČITO NARODA (OZNA) Z A S L O V E N I J O MINISTRSTVA NARODNE OBRAMBE FEDERATIVNE JUGOSLAVIJE		
Stev. 7232	Strogo zaupno!	
Datum 15.8.1949	A187881	
OSEBNI PODATKI		
Priimek in ime <u>P o ž a r Franc</u>		
Hišno ime <u>lesni strugar</u>	Rojstni dan <u>31.8.1922</u>	
Poklic <u>Godražica</u>	Okraj	
Rojstni kraj <u>jug.</u>	Narodnost <u>slov.</u>	
Državljanstvo	Pristojnost <u>Marija</u>	
Vera <u>Peter</u>	matere <u>rojene</u>	
Ime očeta	Ime zak. druga <u>rojena</u>	
Stan	Stevilo otrok	Imena in starost otrok
Strokovna in šolska izobrazba		
Katere jezike obvlada		
Kraj stanovanja, ulica, šte. <u>Godražica 155.</u>		
Ožje zveze		
Predmeti		
Oddelek <u>UDB za Slovenijo</u>	St. reg. mat. objekta	St. teh. registra
Odsek		
Okraj <u>Celje okolica</u>	St. skup. registra	St. reg. pripornikov
Referent <u>Krenšič</u>		13526

*Obrazec z osebnimi podatki v dosjeju Franca Požarja
(Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1931 MA 214-3 Banda Požar
Franc, mapa Požar Franc, str. 31)*

pisovalca živine za obvezno oddajo Franca Trančkarja. Umor naj bi izvedla Franc Šumah in Jože Gostenčnik.

Na procesu, ki je bil 24. marca 1950 v Šoštanju, prebivalci pa so ga lahko spremljali po zvočnikih, ki so bili pred poslopjem šoštanjskega sodišča, so bili Franc Požar, Miha Šumah, Ivan Podkrižnik in Ivan Beričnik obsojeni na smrt z ustrelitvijo. Kazen je bila uradno izvršena julija 1950. Preostalih devet obtožencev je bilo obsojenih na zaporne kazni s prisilnim delom. Alojz Stropnik, Anton Sovič in Franc Jazbec so bili obsojeni na osemnajst let, Alojz Goršek, Anton Jazbec in Ivan Medved na šestnajst let, Jože Andrejc in Franc Hrastrnik na štirinajst let, Adolf Nahtigal pa na enajst let. Martin Tajnik je bil obsojen na dve leti poboljševalnega dela. Vsem obsojencem je bilo zaplenjeno premoženje, obsojeni na zaporne kazni, razen Martina Tajnika, pa so za pet let izgubili državljske pravice.

Približno pol leta kasneje je bilo v Mariboru sojenje podpornikom Požarjevi skupini. Anton Kanduti iz Razborja je bil obsojen na osem let zavora s prisilnim delom, štiri leta izgube državljskih pravic in zaplenbo premoženja, Antonija Andrejc iz Podgorja na devet let zavora s prisilnim delom in tri leta izgube državljskih pravic, Rafaela Dobec iz Velunje pa tri leta zavora s prisilnim delom in dve leti izgube državljskih pravic.

Dokumentiranih dokazov o Francu Požarju kot udbovskem agentu in njegovi skupini kot udbovski konstrukciji ni. Dokumenti kažejo, da je bil ustreljen skupaj s tremi člani njegove skupine. Vendar tudi naši viri o tem dvomijo. Tako denimo Konrad Nahtigal, nečak obsojenega Adolfa Nahtigala, pravi, da mu je njegov znanec Martin Kumar pripovedoval o tem, kako je Franca Požarja srečal v drugi polovici petdesetih let, torej po tem, ko naj bi bil po uradnih podatkih ustreljen. Sicer pa je dejal, da je bilo izjemno veliko nezadovoljstvo med kmeti zaradi obvezne oddaje in drugih ukrepov. Ocenjuje, da je Franc Požar uspešno podpihoval tleče sovraštvo kmetov do povojnega režima zaradi njegove kmetijske politike. Če ne bi ujeli članov Požarjeve skupine, je prepričan,

da bi se iskre kmečkega punta z zahodnega obrobja Šaleške doline razširile na bistveno večje območje.

O (ne)podpori kmetov in nekaterih novih dejstvih o šaleških križarjih

»Ne gre mi v glavo, od kod taka podpora križarjem med ljudmi, takšna, kot je bila med vojno partizanom. Bojim se, da res vedno bolj spreminjamo našo osvoboditev izpod okupatorja v rusko-jugoslovanski boljševizem.«²⁹

Ali se je zaradi represije povojnih oblasti zgodil preobrat in so nenadoma križarji zasedli pri kmetih tisto mesto, ki so ga malo pred njimi imeli partizani? Čudenje oznovca in Šoštanjčana Zdenka Zavadlava velja za mariborsko delovno območje Ozne in nato SDV (udbe), kjer je operativno deloval. Tam je bilo zlasti v Prekmurju in Slovenskih goricah največje število križarskih skupin v Sloveniji, ki so tudi imeli največjo podporo med kmeti. Zaradi bližine meje so bile tudi najmočnejše vezi z obveščevalnimi centri v Avstriji.

Omenjeni avtorji (Čoh, Premk in Kodrun) podpore križarjem med ljudmi eksplicitno ne ocenjujejo, ko obravnavajo Poklačevo in Požarjevo skupino. Zbrali smo sicer nekaj pričevanj, vendar jih je premalo, da bi lahko o tem karkoli sodili. Neposredni udeleženci so umrli, pokojni so tudi preostali pričevalci, literatura in arhivski viri pa o tem neposredno ne poročajo. Posredno lahko o naklonjenosti javnosti do križarjev sklepamo na osnovi obtožnice, ki je zajela tudi podpornike obeh skupin. Še več izvemo iz udbovskih poročil, ki obravnavajo tudi tiste simpatizerje križarjev, ki niso bili procesirani. Vendar moramo biti pri tem zelo previdni. Udba je namreč izbirala svoje informatorje brez kakršnih koli zadržkov, tudi z izsiljevanjem in grožnjami.³⁰ Zavrnitev

²⁹ Zavadlav, Zdenko, *Križarji Matjaževa vojska na Slovenskem*: po zapiskih iz dnevnika mariborskega oznovca leta 1946, Horvat, MgM, 1992, str. 28.

³⁰ Kot je sklepati iz udbovskih poročil, se udba ni odločila le za »vrbovanje« tistih oseb, ki jih je ocenila za zakrknjene nasprotnike režima.

sodelovanja je sprožilo resne posledice, zato tisti, ki jih je izbrala, skorajda niso imeli možnosti izbire. Ko se podpisali sporazum o sodelovanju, so se pridružili množici nadzornikov, informatorjev, zaupnikov ali ilegalnih poverjenikov, kot so jim pravili v udbi, hkrati pa so postali sami še bolj nadzorovani. Kakšne so bile sankcije za slabo opravljeno ova-duško delo, pa kaže naš primer agenta »Matjaža«, ki je bil obsojen na dvanajst let zapor. Upoštevati moramo moč in vpliv udbe, da je svoje ukaze spreminjala v kazenske sodbe, da so bile v drugi polovici štiridesetih let poleg posamičnih tudi kolektivne žrtve represije in so za prestopke sinov aretirali in zapirali tudi sestre, brate, očete ipd.³¹ Zaradi takih okoliščin lahko ob vseh zadržkih zapišemo, da sta imeli obe šaleški skupini simpatizerje ne samo med kmeti, ampak tudi med nekmečkimi prebivalci v Velenju in celo med velenjskimi begunci, ki so po vojni zbežali v Avstrijo. Vprašanje je, koliko je reprezentativen primer omenjenega kmeta Štefana Šešla iz Črnave, ki je nasedel udbovcem, ko so se mu predstavili kot križarji in jim je v svoji bližnji okolici naštel kar šest domačij, na katerih s križarji simpatizirajo. Če to ni bila izjema, lahko sklepamo na veliko širšo podporo Poklačem od tiste, ki je omenjena v udbovskih dokumentih. Ne nazadnje veliko pove tudi to, da je podprl Poklače – vsaj po trditvah iz dokumentov udbe – tudi pater Keller, družinski duhovnik in vzgojitelj otrok grofice Herberstein iz Šaleka pri Velenju.³²

³¹ Po zakonu o kazenskem postopku, ki je bil sprejet oktobra 1948 in je veljal do 1. januarja 1953, za kazniva dejanja s političnim ozadjem ni bilo pristojno javno tožilstvo, ampak organi za notranje zadeve (Ozna, UDV oz. Udba). Kot dokaz za krivdo je zadoščalo zgolj priznanje osumljenca, zato si je udba olajšala preiskovalni postopek tako, da je od osumljencev na vsak način, tudi z inkvizitorskimi metodami, izsilila priznanje (Mikola, 1995, str. 105–106).

³² V udbinem dopisu z naslovom Agenturna obdelava »Poklač« je na seznamu Poklačevih glavnih podpornikov in sodelavcev naštet tudi, kot je zapisano, »pater Keler iz Šaleka pri Velenju, podpornik bande, za njega dovolj materiala« (SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač, Poročila in ukrepi, str. [87]). Ivan Keller, sudetski Nemec in hišni kaplan grofice Herberstein, je bil med drugo svetovno vojno eden od le dveh duhovnikov, ki sta ostala v Šaleški dolini po aretacijah in izgonu duhovnikov leta »»

Po pričevanju vira, ki želi biti anonimen, je veliko manjšo podporo imela Požarjeva skupina. Imela je sicer nekaj simpatizerjev, vendar so bili v manjšini. Zemlja je na tem območju skopa, kmetje so pridelali komaj zase, Požarjevi križarji pa naj bi jim hrano jemali s silo. V tej križarski skupini naj bi bili mali kmetje, ki niso bili žrtve razlastitev, zato niso zastopali interesov in revolta srednjih in velikih kmetov.

Ko gre za politično opredelitev teh dveh skupin, je vtis, da so njihovi javni nastopi naivni in kljub skrajno resnim razmeram spominjajo bolj na slabo režirano komedijo kot pa na artikulirano politično agitacijo. V omenjenem delu o ilegalnih skupinah v Sloveniji avtorica trdi, da ... »delovanje skupine (Poklačeve, op. S. G), čeprav je temeljilo na širjenju propagande za kralja Petra, kar je takratna oblast uvrščala med t. i. politično kazniva dejanja, ne moremo označiti za politično, saj iz dostopnih dokumentov ni razvidno, da bi skupina delovala na podlagi kakega političnega programa«. ³³ S tem se ne strinjamo, kajti odsotnost političnega programa nikakor ne pomeni, da dejavnost obeh skupin ni bila politična in da ni imela političnega naboja. Bil je čas, ko politika ni bila diferencirana in je tudi zasebna lastnina predstavljala politično dejanje, ki je bilo kriminalizirano. Ne nazadnje je povojna oblast ponovila ideološko gesto nemških okupatorjev med drugo svetovno vojno, ko je oborožene skupine imenovala

1941. Med vojno je sodeloval z narodnoosvobodilnim gibanjem in je bil edini duhovnik, ki je ostal v Velenju in opravljal mašniške, pogrebne in druge obrede ... »po izgonu škofijskih duhovnikov je zelo prizadevno upravljal kar pet župnij: šmarško, škalsko, šentiljsko šentjanško in župnijo Sv. Jošta na Kozjaku. Bil je v veliko uteho prebivalstvu, pomagal je partizanom in postal ena najbolj priljubljenih oseb na velenjskem območju, kar je pokazal tudi njegov pogreb v Šmartnem 11. februarja 1955« (Milan Ževart, Oris zgodovine Velenja in njegovega območja od začetka 1. do konca 2. svetovne vojne v Evropi. V: *Velenje: razprave o zgodovini mesta in okolice*, Velenje, ur. Tone Ravnikar, Mestna občina, 1999, str. 328). Kot je zapisano v Kroniki župnije Šmartno pri Šaleku, se je Kellerjevega pogreba udeležilo tri tisoč ljudi (Špela Poles, Vila in posestvo Herberstein v Velenju, Maribor, [Š. Janežič], 2003, str. 56.).

³³ Čoh, 2010, str. 153.

bande. Medtem ko so Nemci družno z domačo kolaboracijo želeli tudi na simbolni ravni degradirati t. i. boljševistično ideologijo in osvobodilni odpor nasploh, je bil cilj jugoslovanske povojne oblasti degradacija odpora opozicije, med katero so sodili tudi pripadniki križarjev. Ne pozabimo, da so bili povojne represije deležni tudi kmetje, ki so med vojno podpirali partizane, zato je bil njihov revolt še toliko večji. Temu je v Sloveniji sledil tudi upor, od pasivnega odpora kmetov (izogibanje obveznim oddajam in kolektivizaciji), nasilja nad lokalnimi političnimi aktivisti in izterjevalci obveznih oddaj do podpore ilegalnim oboroženim skupinam ali pa celo vključevanju vanje³⁴.

Požarjeva, delno tudi Poklačeva skupina, sta bili po motivih, ki so ju gnali v oboroženi upor in verjetno tudi po ciljih njunega delovanja, izjemno heterogeni. Vodja prve, Franc Požar, bivši partizan, je bil menda udbovski agent, vmes so bili skrivači, ki se med vojno niso hoteli opredeliti za nobeno stran, dezertjerji in kriminalci, na povsem nasprotnem polu pa so bili lokalni kmetje, ki jih je v izobčenje gnal revolt zaradi represivne politike novih oblasti. Med njimi je bilo precej takih, ki so bili v partizanih ali pa so bili simpatizerji in podporniki narodnoosvobodilnega boja. Komplot je še toliko večji zaradi suma, da je Požarjeva skupina v resnici udbovski konstrukt.

Vprašanje je tudi, ali je zgolj odsotnost bolj množične podpore botrovala temu, da obe šaleški skupini, ali pa vsaj ena od njih ni postala legenda. Poglejmo primer. »*Tako je v*

³⁴ Nasilje je bilo obojestransko, tudi politični aktivisti in člani odkupnih komisij so namreč bili do kmetov nasilni, včasih celo brutalni. »*To se je dogajalo zlasti v letih 1949–1950, torej v letih, ko je bila kampanja zoper 'kulake' na višku. To je mogoče pripisati ne le temu, da so bili člani odkupnih komisij fanatični partijci, ki so bili direktive Partije pripravljeni dosledno izpolnjevati, ampak tudi temu, da so jih neredko rekrutirali iz vrst lumpenproletariata, ta pa je že zaradi svojega položaja kmete sovražil. Za svoja dejanja običajno niso bili klicani na odgovornost, kaj šele, da bi bili za to obsojeni. Dogajalo se je celo obratno: kaznovani so bili kmetje, ki so bili žrtve njihovega brutalnega postopanja*« (Mikola 1995, str. 161–162).

beskidskih gorah nastala klasična karpatska legenda o Janu Salapatku (Orlu, 1923–1955), med vojno borcu ilegalne poljske Armie Krajowe, ki se je po vojni še naprej upiral tistikrat komunističnemu režimu in ki je živel kot izobčenec v nedostopnih gozdovih visokogorja, vse dokler ga niso ubili agenti krakovskega oddelka državne varnosti. Ne glede na to, kakšna je bila v resnici njegova življenjska pot – ne smemo namreč pozabiti na tradicionalno nezaupanje kmetov do novih režimov, je njegov mit na las podoben tradicionalni legendi o dobrem razbojniku – v njem je samo nekaj nepomembnih sprememb: sekiro je zamenjala avtomatska pištola, veleposestnikovo palačo trgovina kmetijske zadruga in "starosto" stalinistična varnostna služba».³⁵

Vse te elemente za nastanek podobne legende imamo tudi v našem primeru šaleških križarjev: oborožen upor zaradi krivice, ropanje kmetijskih zadrug in kmetov, ki so bili simpatizerji ali sodelavci režima, upor proti krivicam, odločitev o uporu je bilo skrajno dejanje, ki je vodilo v izobčenje in tudi smrt, ter ne nazadnje izdaja. V javnosti so krožile govorice o križarjih nasploh in šaleški križarski trojki posebej: »Poklači so enega slekli iz šoštanjске milice, enega pa celo pretepli«.³⁶ Vse te govorice so bili nastavki za potencialne legende s simbolnim obračunom z režimom in njegovo represijo.

V šaleškem primeru je tudi presežek na ravni antične tragedije, ki sam po sebi kliče k oblikovanju legende. Po pričevanju virov je bilo v Požarjevi skupini tudi dekle, enaindvajsetletna Milica Bolha, z dekliškim priimkom Valenci, ki je bila poročena s Hinkom Bolho (pričevalci so Jože Delopst, Jože Hudales starejši, Konrad Nahtigal, Anton Skornšek in bližnja sorodnica Milice Bolha, ki želi ostati anonimna). Po pričevanju Jožeta Hudalesa starejšega je bila njegova sošolka, dobro jo je poznal in zagotavlja, da se ni pridružila Požarjevi

³⁵ Hobsbawm Eric, *Razbojniki*, Ljubljana, Založba/*cf, 2015, str. 171 (dalje: Hobsbawm, 2015)..

³⁶ SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač, mapa Poročila in ukrepi, str. 55.

skupini zaradi političnih razlogov. Podobno trdi tudi žrtvina sorodnica. Njen motiv naj bi bil emigrirati v tujino in obetala si je, da bo to najlažje s pomočjo Požarjeve skupine, ki se je občasno gibala v bližini močno zastražene meje z Avstrijo. Vendar so po pričevanju del skupine, v kateri je bila tudi Milica Bolha, preganjalci presenetili na domačiji Studenšek, ki se nahaja pod vrhom Slanica med Klošami v Belih Vodah in Žlebnikom v Zavodnjah. Kot je po spominih iz druge roke povedal Anton Skornšek, so v napadu sodelovali pripadniki udbe in Knoja. Širše območje je zavarovala vojska, ki je oblikovala zunanji obroč, pripadniki udbe pa so se pri kmetiji Turk razdelili v tri kolone. Prva kolona se je odpravila proti Klošam in je zaprla pot od Studenška proti Klošam, druga kolona je šla proti Slanici, tretja kolona pa je šla iz Zavodnj in je zaprla pot proti Šentvidu. Na domačiji Studenšek naj bi bilo nekaj več kot deset pripadnikov Požarjeve skupine. Stražarja uporniške skupine so presenetili, vnel se je spopad, med katerim je hiša zagorela in tudi pogorela do temeljev. Nekaj upornikov se je predalo, večina se je menda borila do konca, nekateri – med njimi je bila tudi Milica Bolha – pa naj bi med spopadom zgoreli v hiši. Napadalci so menda imeli seznam podpornikov Požarjeve skupine na tistem območju, po končanem spopadu so jih aretirali, zaplenili pa naj bi tudi živino iz njihovih hlevov.

Kaj iz te zgodbe so nezanesljivi spomini, pregneteni s komunikacijskimi šumi, ki so nastali ob prenosu zgodbe iz prve v drugo ali celo tretjo generacijo, kaj pa mit? Rekli bi, da je velika verjetnost, da je dogodek avtentičen. Neodvisno ene od druge jih je pripovedovalo pet oseb, od tega sta dve iz generacije Milice Bolha. Še večjo verodostojnost ji daje pričevanje Miličine bližnje sorodnice iz druge generacije, ki je ob družinski zgodbi o tej tragediji odraščala. Po njenem pričevanju je v tistem času Miličin mož služil vojsko; ni znano, ali se je Milica v dogovoru z njim odločila za ilegalni prehod meje. Kakor koli, njena odločitev o pobegu v Avstrijo s pomočjo skupine Franca Požarja jo je vodila naravnost v smrt. Bila je noseča, obetala si je boljše življenje v tujini, končala je v ognjenih zubljih, vendar to še ni bil konec tra-

gedije. Po pripovedovanju omenjene sorodnice, oblasti namreč niso dovolile izročiti njenega trupla svojcem in Milica torej ni bila pokopana. Med vrsticami jim je bilo sporočeno, naj zaradi lastne varnosti ne hodijo na prizorišče njene smrti. Šele precej let kasneje, ko so se razmere umirile, so sorodniki na družinskem grobu vklesali njeno ime in letnici njenega rojstva in smrti: 1. 2. 1929 – 3. 4. 1950. Seveda brez posmrtnih ostankov.

Pričevanja se razlikujejo le, ko gre za objekt, v katerem so bili med spopadom križarji: po eni verziji je bilo to v stanovanjskem delu kmetije, po drugi pa v gospodarskem. Razlog za izpostavljanje tega dogodka je dejstvo, da ni nikjer omenjen v delih, ki sicer podrobno raziskujejo zgodovinski fenomen križarjev oziroma Matjaževe vojske, vključno s Požarjevo in Poklačevo skupino. Prav tako nismo o samem dogodku nič zasledili v udbovskih dokumentih, ki jih hranijo v Arhivu Republike Slovenije. Morda se ta dogodek skriva med vrsticami teh dokumentov, v katerih je omenjena Milica Bolha (le da je njeno ime v dokumentih Milka), takoj za tem pa sledi stavek, ki govori o likvidaciji »ostale družbe«. V nedatiranem udbovskem poročilu o problemih na terenu Šoštanja in okolice je namreč opisana dejavnost Franca Laznika v Požarjevi skupini, dejavnost same skupine, naštevane njenih članov in podpornikov pa se zaključi z naslednjima stavkoma: ... *»S temi ilegalci je bil tudi povezan Šumah Franc, Šumnih Miha, Medved Franc in Bolha Milka. Ostala družba je bila likvidirana«.*³⁷ Udbovska poročila so običajno zelo natančna, videti je, da jim nič ne uide, omenjajo tudi navidez nedolžne vaške čenče. Zakaj je bil zamolčan spopad s številnimi žrtvami pri kmetiji Studensšek, lahko le špekuliramo, omenimo le, da morda oblast pri obračunu s križarji ni želela mučnikov in njihove subverzivne vloge v kolektivnem spominu.

³⁷ SI AS 1931 MA 214-3 Banda Požar Franc, str. 29.

Kmetija Studenšek je v spopadu med križarji in vojaki Knoja ter udbo pogorela do tal, nove stavbe niso nikoli več postavili. Danes je na njenem mestu vikend.

Socialno razbojništvo in šaleški križarji

Zdaj bi se morali lotiti zapletenih vprašanj uporništva, socialnega razbojništva, ki ga bomo pojasnili v nadaljevanju, in politične opozicije, ki protislovno v sebi združujejo križarji oziroma Matjaževa vojska. Del te naloge smo opravili, ko smo predstavili družbeni kontekst Matjaževega gibanja. Vendar iz tega lahko izpeljemo bolj ali manj abstraktne odgovore, ki so ob soočenju s konkretnim družbenim fenomenom tudi bolj ali manj banalni. Specifiko križarjev z vsemi niansami bi najbolje predstavili, če bi zajeli življenjsko pot križarskega vojaka. Ali pa bi odgovorili na vprašanje, kako so ljudje sprejeli ilegalni oboroženi skupini – ali z naklonjenostjo in simpatijami ali pa sovražno – in bi torej soočili njihovo javno podobo z dokumentiranimi ilegalnimi dejavnostmi. Kot smo omenili, tako za prvo kot tudi za drugo nimamo dovolj informacij: zgolj individualni spomin je ohranjen v fragmentih, ki se jih še spominjajo redki pričevalci druge ali tretje generacije, neposredni pričevalci, ki so bili sodobniki članov obeh skupin, pa niso več živi.³⁸ Zadržke do arhivskega udbovskega gradiva smo omenili, literatura pa tega vprašanja ne obravnava.

Kot smo lahko ugotovili, o križarjih ni javne podobe v obliki kolektivnega spomina ali celo legende; morda je bila v času delovanja Poklačeve in Požarjeve skupine, vendar tega od naših pričevalcev nismo izvedeli. O razlogih za odsotnost javne podobe Poklačeve skupine, ki jo odlikujejo atraktivne akcije, ki občasno mejijo na anarhistična in ludistična dejanja, lahko le ugibamo. Morda lahko anonimnost obeh šaleških skupin delno pojasni strah med ljudmi, ki ga je zasejal proces proti članom in simpatizerjem Požarjeve skupine in izjemno stroge kazni, ki so jih doletele. Kot je dejal eden od

³⁸ Zanimivo je, da naši pričevalci iz Šoštanja in okolice ne vedo za »velenjsko« Poklačevo skupino, čeprav se je občasno gibala tudi na šoštanjskem območju, pričevalci iz Velenja pa nikoli niso slišali za »šoštanjsko« skupino Franca Požarja, čeprav je bilo sojenje njihovim pripadnikom javno in so ga po zvočnikih prenašali na šoštanjske ulice.

pričevalcev, se je po koncu procesa med ljudi naselil strah in nihče več ni želel glasno govoriti o križarjih. Bilo je, kot bi iz lonca ušla vsa para in bi ga z zatesnjenim pokrovom neprodušno zaprli. Ne nazadnje nam je pri iskanju omenjenih odgovorov morda nekaj ušlo tudi zato, ker nismo utegnili raziskati prav vsega arhivskega dokumentarnega gradiva in smo se pač morali zadovoljiti s tistim, ki ga hranijo v Arhivu RS, in z literaturo o slovenskih križarjih. Zato bomo uporabili tisto, kar je pač na voljo.

Poskušajmo Poklačevo in Požarjevo skupino uvrstiti v zgodovino socialnega razbojništva, kot jo je tematiziral angleški zgodovinar Eric Hobsbawm. V svojem pionirskem delu *Razbojniki* obravnava fenomen socialnih razbojnikov, pri čemer ugotovi, da je to univerzalni družbeni pojav, ki se je dogajal tako v Evropi kot Ameriki, Kitajski, Indiji itd. Razbojništvo je primitivno upornišтво, ki je nastajalo na obrobju velikih zgodovinskih sprememb, ki so prizadele tradicionalni način življenja; te so ob nastajanju kapitalizma zamajale in tudi spremenile obstoječe oblike gospodarstva in načine preživljanja. Pogoji življenja so bili čedalje bolj negotovi in temu so se uprli ljudje z obrobja kmečke družbe (dninarji, kmečki proletarci), tisti, ki niso bili integrirani v kmečko družbo (dezertarji, pobegli tlačani, ubežniki, ki so se izogibali zaporu, ali pa vojaščini) ter moški, ki so se uprli podrejeni in pasivni družbeni vlogi kmeta. Tam, kjer je bila oblast nestabilna ali pa kamor njena roka sploh ni segla, so se torej razbojniki regrutirali izključno iz kmečke družbe, delovali so v manjših skupinah na območju, na katerem so živeli. Prebivalcev tega območja nikoli niso ropali, ti so jih podpirali, roparji pa so del plena delili z njimi.

V Evropi je bilo socialno razbojništvo na vrhuncu od 16. do 18. stoletja, drugod po svetu pa v 19. in 20. stoletju. Hobsbawm ugotavlja enotnost tega družbenega pojava; ne glede na to, na katerem delu sveta je nastal, ga je mogoče deliti v tri zvrsti: plemeniti ropar ali Robin Hood, preprosti upornik ali gverilec ali hajduk in ustrahovalski maščevalec. Iz tega je nastala javna podoba razbojnikov, ki se je veliko-

krat v legendah in mitih odcepila od realne podlage in kot nova realnost živela svoje samostojno življenje. Razbojnike so v njihovi skupnosti dojemali kot zastopnike pravice, ki tudi vzpostavljajo porušeno moralo. Imeli so jih za junake, heroje, maščevalce, borce za pravico, včasih celo za vodje boja za osvoboditev. Prav tak odnos navadnega kmeta do teh upornikov, izobčencev in roparjev jih loči od klasičnih kriminalcev, roparjev, gangsterjev in mafijskih kriminalnih združb, ki nikakor ne sodijo med socialne razbojnike.³⁹

Nekoliko daljša predstavitev družbenega pojava socialnega razbojništva je potrebna zato, da bo bolj razumljivo, zakaj želimo v to kategorijo uvrstiti predstavljeni šaleški skupini in tako nekoliko izboljšati skromni prispevek Slovenije k temu fenomenu. Slovensko ljudsko izročilo o razbojništvu je namreč izjemno skromno, povrhu pa ima do razbojnikov izrazito negativen odnos. Predpostavljamo, da zato, ker je diskurz o razbojništvu oblikoval vladajoči sloj na Slovenskem in tako s skrajno odklonilnim odnosom do razbojnikov vplival tudi na ljudsko izročilo. Edini, ki se je temu izognil, je Franc Guzej s Kozjanskega ... »ki je v 70. letih 19. stoletja ropal po sejnih, graščinah in župniščih, plen pa je menda delil z revnimi; legende o njegovem robinhudovstvu, tj. zaščitništvu revnih in nemočnih, so se razširile po njegovi smrti in menda še danes živijo v folklori Štajerske in Kozjanskega«.⁴⁰

Naropanega blaga in denarja Poklačeva in Požarjeva skupina nista delili z revnimi, vendar je vprašanje, ali bi skromni plen, ki so ga naropali v okoliških kmetijskih zadrugah, lahko s komerkoli delili, tudi če bi to želeli. Kot je zapisano v udbinih poročilih, se je dogajalo obratno, kajti Poklačevi podporniki so zanj zbirali denar. Zato pa so bili njihovi ropi selektivni, zasebnih trgovin niso ropali, od kmetov so Poklači zahtevali le vino in jabolčnik, ne pa hrane, kajti (kot so dejali) križarski vojski Američani pošljejo dovolj hrane. Obe šaleški

³⁹ Hobsbawm, 2015.

⁴⁰ Vrdlovec Zdenko, Nova možnost socialnega razbojništva?, *Dnevnik*, 2. 2. 2016, <https://www.dnevnik.si/1042729396>.

skupini sta nastali avtonomno, neodvisno od politične emigracije v tujini in njenih obveščevalnih centrov. V Požarjevi skupini so sicer poskušali vzpostaviti stik z angleškim konzulatom v Ljubljani, ker pa niso vedeli, da se je konzulat preselil v Zagreb, od tega ni bilo nič. Čeprav so bili njihovi nastopi pred kmeti politični, niso imeli nikakršnega političnega programa. Vtis je, da so bili politika in njihov javni imidž, ki so ga gradili, od činov, epolet, uniform in samotituliranja ipd., svojevrstna maškarada, s katero so želeli narediti vtis na kmete kot svoje občinstvo in preganjalce, s tem pa verjetno zadostiti tudi lastnemu narcisizmu.⁴¹ Vendar je še nekaj, kar je bolj pomembno. Poglejmo še enkrat udbovski opis Štefana Poklača. Nosil je uniformo miličnika, imel je jahalne hlače in škornje, na prsih pa daljnogled. Na ramenih je imel epolette s tremi zvezdami, na rokavu dve široki ravni črti, nad njima pa zlato zvezdo. Nosil je kapo s šiltom in zlatim križem. Na bluzi je bil pod vratom na eni strani križ, na drugi pa značka, ki je bila podobna esesovski. Njegov pajdaš se je nanj obračal kot na vojaškega starešino s činom kapetana. Primerjava s socialnimi razbojniki se ponuja sama po sebi. Najpomembnejša kategorija socialnih razbojnikov so bili ... *»moški, ki so zavrnil pohlevno in pasivno družbeno vlogo kmeta podložnika: trmasti in neposlušni individualni uporniki ... To so bili ljudje, ki se pred krivicami in preganjanjem niso pohlevno uklonili sili ali tistim, ki so bili na socialni lestvici više od njih, ampak so se podali na pot upora in izobčenstva«*.⁴² In k temu je sodila tudi obleka. Pred odhodom v uporniško izobčenje so bili to pogosto vaški nasilneži, ki so se širokoustili, nosili orožje in se predrzno oblačili ter tudi z obleko simbolizirali, da so uporniki in da niso ovce. Jože Hudales starejši Poklačeva fanta opisuje kot razborita korenjaka, za katera se

⁴¹ Vodja Poklačeve skupine Štefan Urh si je nadel čin »kapetana«, bratu je podelil čin »poročnika«, tretjemu članu Edvardu Meži pa »podporočnika«. V dopisu celjski Ozni se je Štefan Poklač podpisal kot »komandant terena I ks«, brat je bil podpisan kot »operativni za zaščito naroda poročnik Poklač Ivan«, njegov namestnik pa je bil Edvard Meža.

⁴² Hobsbawm, 2015, str. 53.

je vedelo, da kadar stopita v gostilno, bo kmalu nastal pretep. V udbovskem dosjeju Štefan Poklača je zapisano: *»Znan je bil kot velik pretepač ... je srednje postave, podolgovatega obraza, blond lasje, nos dolg in nekoliko postrani, je velik ženskar, zelo rad pije, ne kadi, bistrumen, med ljudmi priljubljen že od prej, odločen«.*⁴³

Politično agitiranje pred občestvom je bilo skrajno navično, tako so denimo člani Požarjeve skupine pravili ljudem, da »... se okoli Razborja skriva tudi 15 Rusov – informbirojevcev, ki da se tudi borijo proti oblasti in da bo njihova skupina napadla tudi njih«⁴⁴, Poklačevi pa so zatrjevali, da so na Pohorju ameriški generali in da bo čez dva meseca drugače ipd. Kot je dejal Jože Hudales starejši, sta bila Poklačeva fanta razgledana, pred vojno nista bila politično angažirana. Če že ne o političnem angažmaju, potem vsekakor o politični orientaciji Štefana Poklača govori dejstvo, da se je pred vojno udeleževal v fantovskih odsekih v okviru Katoliške prosvetne zveze, kjer so po razpustu katoliške telesnovzgojne organizacije Orel te fantovske odseke leta 1937 združili v Zvezo fantovskih odsekov. Ker sta Poklača iz partizanov dezertirala, sta se zaporu ali celo likvidaciji izognila tako, da sta šla med križarje.

Bolj kompleksne so bile razmere v Požarjevi skupini, v kateri so bili vojni skrivači, dezerterji, kriminalci in kmetje, ki so se uprli represivnim ukrepom oblasti na vasi. Ne glede na te razlike pa lahko obe skupini po Hobsbawmu uvrstimo med preproste uporniške. Člani Požarjeve skupine so sicer imeli zelo različne motive, ki so jih vodili v uporništvu, vendar med temi motivi ni bila odločilna ideologija. Še najbližje ideologiji je bil motiv odprave krivic, ki se je dogajala kmetom zaradi razlastitve in prisilnega odvzema pridelkov.

Ko gre za Šaleško opozicijo v prvih letih po drugi svetovni vojni, se je ves upor in revolt do nasilja komuni-

⁴³ SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač, mapa Poročila in ukrepi, str. 85.

⁴⁴ Premk, 2005, str. 288.

stičnega režima zgostil okoli Poklačev in skupine Franca Požarja. Mreža njunih podpornikov in simpatizerjev kaže, da so bili na Šaleškem edini opozicijski družbeni sloj. Čeprav je bilo med nekmečkim prebivalstvom tudi nekaj križarskih simpatizerjev in podpornikov, je bil to verjetno skrajni domet vpliva tega gibanja. Povojni jugoslovanski režim do začetka petdesetih let prejšnjega stoletja je sicer imel stalinistično represivne karakteristike, vendar je imel projekt oblikovanja socialistične družbe kljub temu še vedno legitimnost v narodnoosvobodilnem odporu. Zato šaleški križarji s »političnim programom« o vrnitvi monarhističnega starojugoslovanskega režima verjetno niso bili privlačna alternativa nekmečkim in urbanim slojem.

Moderni kapitalistični kmetijski sistemi so uničili tradicionalno kmečko družbo, z njenim koncem se je končalo tudi razbojništvo. V našem primeru je lahko vsaj za krajši čas ponovno zaživel v Šaleški dolini zaradi izrednih povenih razmer in dolgoživosti tradicionalnega načina življenja na kmetih kot tudi kratkotrajnega obdobja, ki je spominjalo na predmoderno obdobje, ko oblast ni obvladovala svojega teritorija in so obstajala območja brezvladja, kamor oblast sploh ni segala.

Šaleške križarje s socialnimi razbojniki družijo tudi to, da so poraženci zgodovine. Povojno revolucionarno Jugoslavijo so pretresale velike zgodovinske spremembe in tako kot njihovi slovenski ali katerikoli razbojniški predhodniki iz 19. stoletja so tudi šaleški socialni razbojniki iz 20. stoletja zavzeli mesto na oddaljenem robu prelomnih zgodovinskih dogodkov. Za oboje tudi velja, da so se kot vsi razbojniki postavili na napačno stran zgodovine. Na tisto stran, na kateri sta obe skupini kot poraženki končali na smetišču zgodovine.

Literatura

- Čoh, Mateja, *Za svobodo, kralja in domovino: ilegalne skupine v Sloveniji med letoma 1945 in 1952*, Ljubljana, Študijski center za narodno spravo, 2010.
- Goršek, Darja, *Povojni sodni procesi na okrajnem sodišču v Šoštanju v letih 1945–52*, Ljubljana, [D. Goršek], 1999.
- Hobsbawm, Eric, *Razbojniki*, Ljubljana, Založba /*cf., 2015.
- Jeraj, Mateja, *Slovenke na prehodu v socializem*, Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije, 2005.
- Kodrun, Veronika, *Požarjeva skupina: križarsko kmečki upor ali udbovska provokacija*, Maribor, [V. Kodrun], 1999.
- Marković, Dragan, Milovanović Nikola, Rebić Đuro, *Bojevniki za mir*, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1984.
- Mikola, Milko, *Sodni procesi na Celjskem: 1944–1951*, Celje, Zgodovinski arhiv, 1995.
- Podkrižnik, Veronika, Požarjeva skupina – križarsko kmečki upor ali udbovska provokacija, V: *Koroški zbornik*, št. 3, 2001, str. 94–111.
- Poles, Špela, *Vila in posestvo Herberstein v Velenju*, Maribor, [Š. Janežič], 2003.
- Premk, Martin, *Matjaževa vojska 1945–1950*, Ljubljana, Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 2005.
- Repe, Božo, Politična alternativa v Sloveniji (in Jugoslaviji) po 2. svetovni vojni; partijska in izvenpartijska opozicija. V: *Povojna zgodovina na Slovenskem: zbornik referatov in razprave s simpozija*, ki je bil 10. marca 1992 v Koroškem pokrajinskem muzeju v Slovenj Gradcu, Slovenj Gradec, Koroški pokrajinski muzej, 1992, str. 11–19.
- Vrdlovec, Zdenko, Nova možnost socialnega razbojništva?, *Dnevnik*, 2. 2. 2016, <https://www.dnevnik.si/1042729396>

- Zavadlav, Zdenko, Križarji Matjaževa vojska na Slovenskem: po zapiskih iz dnevnika mariborskega oznovca leta 1946, Ljubljana, Horvat, MgM, 1992.
- Ževart, Milan, Oris zgodovine Velenja in njegovega območja od začetka 1. do konca 2. svetovne vojne v Evropi, str. 304–357. V: *Velenje: razprave o zgodovini mesta in okolice*, Velenje, Mestna občina, 1999.

Viri

Arhivski viri:

- Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač in
- SI AS 1931 MA 214-3 Banda Požar Franc

Ustni viri:

- Jože Delopst, 2018
- Jože Hudales starejši, 2018
- Konrad Nahtigal, 2018
- Pankracij Semečnik, 2018
- Anton Skornšek, 2018
- Pričevalec, ki želi ostati anonimen, 2018
- Pričevalka, ki želi ostati anonimna, 2018